

Univerzita Karlova v Praze
Přírodovědecká fakulta
katedra sociální geografie a regionálního rozvoje

Ladislav Čoček

SRBSKO A ČERNÁ HORA: REGIONÁLNÍ VÝVOJ V KONTEXTU ROZPADU JUGOSLÁVIE

Bakalářská práce

Praha 2007

Vedoucí bakalářské práce: RNDr. Jiří Tomeš

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem předloženou bakalářskou práci vypracoval samostatně, pouze za použití uvedených zdrojů a literatury.

V Praze 20.8.2007

Ladislav Čoček
Ladislav Čoček

Poděkování:

Na tomto místě bych chtěl poděkovat především panu RNDr. Jiřímu Tomešovi za odborné a organizační vedení práce.

Obsah

1 ÚVOD.....	7
2 VÝVOJ POLITICKÉ SITUACE.....	10
3 EKONOMICKÝ VÝVOJ.....	13
3.1 Vývoj do roku 2000.....	13
3.2 Vývoj po pádu Miloševiće.....	17
4 TEORETICKÝ A METODOLOGICKÝ RÁMEC.....	21
4.1 Teoretický rámec.....	21
4.2 Periodizace regionálního vývoje.....	21
4.3 Použité metody analýzy regionálního vývoje.....	23
4.4 Administrativní dělení.....	24
4.5 Použitá literatura a statistické zdroje.....	26
5 ANALÝZA REGIONÁLNÍHO VÝVOJE.....	28
5.1 Období 1990 - 1994.....	32
5.2 Období 1994 - 2000.....	35
5.3 Období 2000 - 2005.....	38
5.4 Regionální obraz míry nezaměstnanosti.....	45
6 ZÁVĚR.....	49
SEZNAM LITERATURY.....	51
PŘÍLOHY.....	56

Abstract

Serbia and Montenegro has recently experienced many political and economic turnovers. It lost most of its market, led a war with Croatia, was isolated by sanctions, lived through a great hyperinflation, was bombarded by NATO and finally went through democratic revolution and market oriented reforms. The aim of this paper is to follow main socio-economic indicators throughout this complicated development and to determine trends and their changes in periods of specific socio-economic and political constellation. Especially stressed was development after the democratic changes, which at last can be lettered as progressive, which can be supported with some trustworthy data and compared with similar processes in other countries.

As expected, regional development in Serbia and Montenegro differs period to period, even some main polarities change as Montenegro gains considerable autonomy and independency finally. Nevertheless, the main zonal setups are stable and show a lot of similarities with other transitional economies.

Seznam tabulek

Tabulka 1: Indikátory tržního prostředí podle EBRD za Srbsko a Černou Horu 2000 - 2006	(20)
Tabulka 2: HDP na hlavu historických celků v období 1990 - 2005	(28)
Tabulka 3: Ukazatele regionální variability a koncentrace ekonomických aktivit	(29)
Tabulka 4: Regionální HDP na hlavu	(31)
Tabulka 5: Vývoj regionální variability HDP v období 1990 - 1995	(33)
Tabulka 6: Vývoj regionální variability HDP v období 1994 - 2000	(36)
Tabulka 7: Vývoj regionální variability HDP v období 2000 - 2005	(39)
Tabulka 8: Vývoj variability nezaměstnanosti v období 2000 - 2004	(46)
Tabulka 9: Pearsonův korelační koeficient pro vývojové ukazatele	(47)

Seznam obrázků

Obrázek 1: Politická mapa Srbska a Černé Hory	(25)
Obrázek 2: Srovnání HDP na hlavu v letech 1990 a 1994	(33)
Obrázek 3: Změna HDP na hlavu mezi lety 1990 a 1994	(34)
Obrázek 4: Srovnání HDP na hlavu v letech 1994 a 2000	(36)
Obrázek 5: Změna HDP na hlavu mezi lety 1994 a 2000	(37)
Obrázek 6: Srovnání HDP na hlavu v letech 2000 a 2005	(40)
Obrázek 7: Změna HDP na hlavu mezi lety 2000 a 2005	(41)
Obrázek 8: Srovnání míry nezaměstnanosti v letech 2000 a 2004	(46)

Seznam grafů

Graf 1: Vývoj zahraničních investic v Srbsku v období 2000 - 2005	(19)
Graf 2: Vývoj regionální variability HDP - srovnání regionů a obcí 1990 - 2005	(29)
Graf 3: Variační rozpětí HDP na hlavu v období 1990 - 2005	(30)
Graf 4: Vývoj HDP Srbska a Černé Hory v období 1990 - 1995	(33)
Graf 5: Vývoj HDP Srbska a Černé Hory v období 1995 - 2000	(36)
Graf 6: Vývoj HDP Srbska a Černé Hory v období 2000 - 2005	(39)
Graf 7: Klasifikace regionů podle HDP na hlavu z let 2000 a 2005	(42)

1 Úvod

Vývoj diferenciace ekonomických aktivit v území je jedním z hlavních předmětů sociální geografie. Specifická pozornost je věnována tomuto problému v rámci transformace postkomunistických zemí, jejichž hospodářský prostor vykazuje mnohá specifika, zpravidla silnou výchozí niveliaci a narušený až eliminovaný systém konkurence na trhu. Jugoslávie však byla na prahu 90. let 20. století zemí s mnoha specifikami už z toho důvodu, že se vymanila z vlivu stalinistického SSSR již v roce 1948 a aplikovala komunismus po svém. Pod taktovkou bývalého partizánského vůdce Josipa Brože Tita zavedla kolektivní, nikoliv však státní vlastnictví podniků, kdy měly jednotlivé závody určitou míru autonomie a jejich prospěch měl být zájmem jejich dělníků a zároveň vlastníků. Zároveň, protože tvořila významné nározníkové pásmo proti zemím Varšavské smlouvy, se země rozvíjela za podpory Evropského hospodářského společenství a mezinárodních finančních institucí (Uvalić, 2000), většinou za cenu půjček a zadlužování, což ji postupně přivedlo do krize vrcholící v osmdesátých letech po smrti Tita.

Je tedy zřejmé, že politický a ekonomický vývoj v Jugoslávii byl i přes podobnou vládnoucí ideologii velice rozdílný od toho v Československu. Výchozí pozice pro transformaci ale určité paralely nabízí, přinejmenším to byla ekonomická síla některých členů federace. Jugoslávie byla zemí s velkými regionálními rozdíly na úrovni federace, republiky jako Slovinsko a Chorvatsko dosahovaly příznivějších ekonomických ukazatelů než Československo, zatímco Makedonie nebo Bosna a Hercegovina dosahovaly jen zlomku jejich ekonomické síly (Ocić, 1998). Vyspělejší Srbsko a slabší Černou Horu můžeme v tomto období srovnávat s Československem, může se tedy nabízet otázka, jak rozdílné procesy v období po pádu komunismu mohou proměnit regionální obraz země.

Práce si klade za úkol najít specifika vývoje regionální diferenciace v odlišných institucionálních a ekonomických rámcích, kterými Srbsko a Černá Hora v posledních 15 letech prošla. První kapitola shrnuje politický vývoj státu v tomto období. Popisuje proces rozpadu Jugoslávie, roli Srbska a Černé Hory ve válečných událostech, změny politického kurzu jak za Miloševičovy diktatury, tak v období transformace. Specifická pozornost je věnována událostem v Černé Hoře, které vedly

k rozdělení federace na dva suverénní státy. Ve druhé kapitole je podrobněji rozebrán vývoj ekonomické situace v zemi od počáteční nadějné situace přes inercii rigidních struktur socialistické éry v 90. letech k transformačním procesům na začátku třetího tisíciletí. Třetí kapitola nastiňuje teoretický a metodologický rámec práce, vysvětluje použité ukazatele a řeší problematiku spolehlivosti a dostupnosti dat. Argumentuje také podrobně pro členění regionálního vývoje do tří časových období podle politické a ekonomické situace v Srbsku a Černé Hoře. Na závěr popisuje použitou literaturu a další zdroje a poukazuje na otázku relevantnosti pramenů v takto kontroverzním regionu.

Další části hodnotí vývoj regionální diferenciace Srbska a Černé Hory podle vybraných ukazatelů v politicky a ekonomicky specifických obdobích. Pátá kapitola je rozdělena do tří celků. První z nich analyzuje regionální vývoj mezi lety 1990 a 1995, tedy v období, kdy byla tehdejší Jugoslávie izolována sankcemi a sužována přímým či nepřímým zapojením do válek v Chorvatsku a Bosně a Hercegovině. Druhá část srovnává postavení regionů v letech 1995 a 2000. Jedná se o časový interval po zrušení většiny sankcí, kdy však stále nedocházelo k podstatnějším ekonomickým reformám. Konečný stav je do značné míry ovlivněn destruktivním efektem bombardování Srbska kvůli válce v Kosovu, který vedl k výraznému poklesu ekonomické výkonnosti země. Třetí část hodnotí vliv transformace mezi lety 2000 a 2005 na regionální vývoj v zemi. V této sekci je využito více metod a ukazatelů, protože za transformační období se nabízí mnohem více analytických možností a také spolehlivost datové základny se s přechodem k demokratickému režimu výrazně zlepšuje.

Hypotézy práce zohledňují specifika transformačního vývoje v Srbsku a Černé Hoře a změny institucionálního rámce ve sledovaném období. Prvním předpokladem je částečná niveliace regionálních rozdílů v první polovině 90. let v důsledku zastavení většiny výroby ve vyspělejších oblastech a všeobecného zvýšení významu primárního sektoru ekonomiky. Ve druhé polovině 90. let lze v důsledku částečné stabilizace ekonomiky a odstranění sankcí čekat pomalý nárůst nerovnoměrnosti, stále ještě svázaný socialistickou vládou a absencí právního státu. Třetí hypotézou práce je prudký nárůst ekonomické heterogenity Srbska a Černé Hory mezi lety 2000 a 2005, vázaný především na metropolitní regiony a tradičně nejvyspělejší oblasti země, které v nových podmínkách rychle uplatnily svůj potenciál. Předpokládána je i stálá reprodukce výchozí polarity, v případě Srbska a

Černé Hory ve směru severo-jižním, a neohrožovaná dominance bělehradského metropolitního areálu.

2 Vývoj politické situace

Na počátku 90. let 20. století už Jugoslávie jednoznačně směřovala k rozpadu. Ať už ho způsobila neschopnost dosáhnout koncenzu k ekonomickým reformám na federální úrovni, vysoká míra heterogeneity země či absence respektované osobnosti, jakou byl Tito, odehrál se velmi chaotickým způsobem, a to jak vzhledem k počínání jugoslávských představitelů, tak vzhledem k počínání některých členů mezinárodního společenství, kterým se uznáním nezávislosti Chorvatska a Slovinska podařilo vytvořit nebezpečný precedens. Zatímco v zemích střední Evropy již, někdy opatrně, někdy unáhleně, probíhaly reformy a země východního Balkánu pomalu hledaly kurz a potýkaly se s domácími politicko-hospodářskými problémy, v bývalé Jugoslávii se rozhořel největší evropský konflikt od 2. světové války. Pro zbývající republiky sdružené ve Federativní republice Jugoslávie (FRJ) znamenal konflikt tragédii, ačkoliv se jejich území prakticky vyhnul. Na Jugoslávii byly od roku 1991 uvaleny sankce, protože se zapojila do války se státy odstupujícími z federace. FRJ měl tehdy již pevně pod kontrolou Slobodan Milošević, původně komunistický politik, který v souladu s potřebou doby přešel k nacionalistické rétorice a usiloval o sjednocení všech Srbov v jednom státě. Růst vlivu mafie a devastace ekonomiky země sankcemi v průběhu války srazila do roku 1993 HDP Jugoslávie na úroveň zemí třetího světa a nespokojenosť obyvatelstva hrozila svržením stávajícího nacionalistického režimu.

Milošević tedy přešel k jednáním o míru. V roce 1995 se mu podařilo vyjednat spolu s dalšími nacionalisty v čele sousedních odtržených zemí, Franjo Tuđman a Alijou Izetbegovićem, mír v Bosně a Hercegovině a také přestal podporovat separatistické oblasti obývané a ovládané srbskou menšinou v Chorvatsku, které byly v této době dobyty a z nichž do Srbska uteklo podle UNHCR 200 - 250 tisíc lidí (UNHCR Statistical Yearbook 2005). Jugoslávii se dostalo několika let klidu, během nichž však nedošlo k započetí transformace a uvolnění diktatury v zemi. Válečné struktury zůstaly u moci a ekonomický pokrok v zemi byl velmi pomalý. Navíc vyvstával další zapomenutý problém, kosovský separatismus začal dostávat konkrétnější podobu a od vyjednávání přecházel k teroristické činnosti. Zásahy centrální vlády proti němu byly od roku 1998 velmi tvrdé a často si vybíraly civilní oběti, na což po neúspěšném vyjednávání reagovalo

NATO bombardováním, jímž si vynutilo podpis dohody schvaluující přechod Kosova pod mezinárodní správu. Bombardování, další sankce a rigidní ekonomický systém v Jugoslávii, sestávající se v té době už jen ze Srbska a Černé Hory, vedly k novému a ještě silnějšímu prohloubení ekonomické krize, které v říjnu 2000 spolu s podvody v prvním kole prezidentských voleb vedlo k sesazení Slobodana Miloševiće a svobodným parlamentním volbám, jež na počátku roku 2001 postavily do čela země reformní sdružení Demokratická opozice Srbska. Premiérem se stal Zoran Đindić, který dokázal nastavit reformní kurz a rozběhnout výměnu elit z Miloševičovy éry, jakkoli kontroverzní průběh to někdy mělo. V březnu 2003 byl Đindić zavražděn. Následovalo vyhlášení mimořádného stavu a čistky zločineckých struktur v Jugoslávii, které výrazně zvedly míru bezpečnosti v zemi. V lednu 2004 proběhly nové volby. Nyní se u moci drží konzervativnější strany s mírně nacionalistickou rétorikou, jež však přinejmenším nejsou hrozou pro demokracii v Srbsku a, ačkoliv pomalejším tempem, uplatňují reformy umožňující směřování země k evropské integraci. Za zmínu stojí, že mezi lety 2000 a 2002 se hodnocení politických práv a osobních svobod organizace Freedom House v Srbsku a Černé Hoře zlepšilo z 6 na 2,5 (stupnice 1 až 7, Freedom in the World, 2007).

Specifická situace byla v Černé Hoře. V roce 1990 zde byli bez problému dosazeni k moci prosrbstí politici, ale se zhoršováním krveprolití v regionu se preference ve vládnoucí Demokratické straně socialistické začaly rozdělovat mezi příznivce úzkého vztahu se Srbskem a jeho odpůrce. V roce 1998 se dostal do čela Černé Hory politik, který zásadně nesouhlasil s jednáním Slobodana Miloševiće, Milo Đukanović. Tomu se podařilo vyhlásit neutralitu v případě kosovského konfliktu, čímž dokázal, že Černá Hora je de facto nezávislým státem (Gallagher, 2003). V listopadu 1999 byla rostoucí ekonomická separace země doložena zavedením systému duální měny, když zde jako legální platidlo fungoval jugoslávský dinár i německá marka, později bylo adoptováno euro. V témže roce zavedlo Srbsko také ekonomickou blokádu Černé Hory, kvůli které začala do země proudit podpora z Evropské unie. Toto opatření mělo rychle zlikvidovat černohorskou ekonomiku, nedosáhlo však tak silného účinku, jaký srbské autority očekávaly, a tak paradoxně přispělo k procesu separace. Do pádu Miloševičova režimu na podzim roku 2000 se Černá Hora snažila o svébytnou ekonomiku a politiku, ale bez přílišných provokací vůči Srbsku, protože federální armáda stále představovala silnou hrozbu. Po změně srbské vlády na začátku roku 2001 začaly probíhat série jednání o budoucnosti

státního svazku posledních dvou jugoslávských republik a jako jejich výsledek byla v prosinci 2002 vyhlášena nová ústava federace Srbska a Černé Hory. Bylo stanoveno, že nejbližší referendum o nezávislosti může v Černé Hoře proběhnout až tři roky po schválení ústavy (Gallagher, 2003). Této možnosti Černá Hora ihned využila a 21. května 2006 proběhlo referendum o nezávislosti. Ve prospěch suverenity se vyjádřilo 55,5% hlasujících voličů, volební účast dosáhla 86,5%, a tak byly splněny podmínky stanovené vládou i Evropskou unií pro vystoupení Černé Hory z federace. Nezávislost byla parlamentem oficiálně vyhlášena 3. června 2006.

Zatímco země střední a východní Evropy už od roku 1990 usilovaly o začlenění do evropských struktur, západní Balkán se zmítal v problémech. Nekonfliktní rozdělení a rychlé odstranění nacionalistické garnitury umožnilo rychlé přidružení k procesu asociace k EU Slovinsku, ostatní země však takové štěstí neměly, a tak vesměs sdílí smutnou minulost válek a ekonomického úpadku. Srbsko má vzhledem k ostatním zemím ještě relativně ztíženou pozici, protože je obecně považováno za hlavního viníka celého konfliktu, jakkoli to nemusí být přesné a určující, a tato jeho image spolu s nevyřešeným problémem Kosova snižuje jeho přitažlivost pro zahraniční kapitál a mezinárodní spolupráci. Černé Hoře se podařilo oddělením od Srbska dosáhnout určitého odlehčení spoluviny na konfliktech v očích potenciálních partnerů, přestože je velmi pravděpodobné, že se na jeho území skrývá jeden z nejhledanějších válečných zločinců Radovan Karadžić, jehož trvající útěk je jednou z hlavních překážek v jednání Srbska o asociaci k EU. Faktická transformace začala v Srbsku a Černé Hoře až po roce 2000 se svržením Slobodana Miloševiće, jehož desetiletá diktátorská vláda vrhla region o mnoho let zpět (Živković, 2004). Z předválečné ekonomické výhody se stal propastný rozdíl ve prospěch Česka, problematicky se transformující země s mnohem horšimi hospodářskými parametry jako Rumunsko a Bulharsko dokázaly Srbsko a Černou Horu výrazně předstihnout a začínající tranzitivní proces v oblasti na tom nic nezměnil.

3 Ekonomický vývoj

3.1 Vývoj do roku 2000

V roce 1990, na počátku procesu transformace, disponovala bývalá Jugoslávie, tehdy ještě složená ze šesti republik, značnými výhodami proti ostatním postkomunistickým zemím. Některé se vztahovaly jen na stát jako celek, jiné se však mohly uplatnit i v rámci jednotlivých republik. Bývalá Jugoslávie měla zvláštní postavení v mezinárodních ekonomických a politických vztazích, z čehož mohly těžit všechny republiky. Nebyla členem RVHP, ale podepsala několik obchodních dohod s EHS, s nímž dosahovala nejvyššího podílu na obchodní bilanci ze socialistických zemí. Její privilegovaná pozice v mezinárodních organizacích, relativní otevřenosť a zavedení společného podnikání v roce 1967 umožnilo významný vstup zahraničního kapitálu (Uvalić, 2000). Díky brzkému začátku tržně orientovaných reforem byla Jugoslávie nejvíce reformovanou socialistickou ekonomikou. V letech 1988-90 se federální vláda snažila o prosazení některých pro přechod k tržnímu hospodářství nezbytných reforem, jejichž působení však bylo značně omezeno počínajícím rozpadem státu.

V úrovni rozvoje, otevřenosťi, obchodní orientaci a relativním ekonomickém významu existovaly v rámci federace značné rozdíly. Pozdější Srbsko a Černá Hora mělo na konci 80. let vzhledem k jugoslávskému průměru mírně podprůměrný hrubý domácí produkt, ale Srbsko, především jeho autonomní část Vojvodina, bylo považováno za jednu z vyspělejších republik, zatímco Černá Hora a autonomní oblast Kosovo patřily k těm zaostalejším.

Během 90. let byla jugoslávská ekonomika negativně zasažena několika vnějšími šoky, především rozpadem federace, několika ozbrojenými konflikty a různými sankcemi ze strany mezinárodního společenství. Ačkoliv tyto šoky byly podle své povahy považovány za vnější, všechny byly způsobeny, přímo či nepřímo, vnitřní politikou srbské nebo jugoslávské vlády (Uvalić, 2000).

Rozpad jugoslávské ekonomické unie v roce 1991 měl velmi silný negativní efekt na zbývající jugoslávské republiky. Okamžitě se projevil silný inflační dopad na Srbsko, když se kvůli měnové nezávislosti ostatních republik uvolnily jejich dinárové majetky na srbský trh. Mezi další problémy se řadilo zmenšení území platnosti měny nebo nižší příjmy federální vlády kvůli rozpadu celní unie. V delším

časovém horizontu působila ztráta dodávek zboží za nízké ceny z ostatních republik a ztráta velkého chráněného trhu v jiných částech země, přerušení tradičních spojení mezi partnery a vznik obchodních bariér mezi nově vzniklými státy a snížení zájmu zahraničních investorů kvůli zmenšení trhu.

Federální republika Jugoslávie (FRJ) byla přímo nebo nepřímo zapojena do čtyř válek - ve Slovinsku (1991), Chorvatsku (1991-92), Bosně a Hercegovině (1992-95) a Kosovu (1998-99). Už války v Chorvatsku a Bosně a Hercegovině znamenaly enormní přímé náklady pro FRJ ve smyslu ztrát na lidských životech, výdajů na zabezpečení uprchlíků a značných vojenských nákladů. Konflikt v Kosovu fyzicky poškodil velké množství komunikací, energetické infrastruktury a produktivní kapacity. Samozřejmě je nutno uvažovat i nepřímé dopady válečných konfliktů na makroekonomickou stabilitu a negativní vliv na postup systémových reforem a ekonomické zotavování, což vedlo k odložení nástupu transformace ekonomiky.

Kvůli zapojení do ozbrojených konfliktů byla FRJ v 90. letech 20. století předmětem různých sankcí mezinárodního společenství. První embargo uvalila OSN na Jugoslávii na konci roku 1991 kvůli srbochorvatskému konfliktu v Chorvatsku. Poté, co se válka přesunula do Bosny a Hercegoviny, byly sankce v květnu 1992 zesíleny, aby byly částečně odstraněny v prosinci 1995 díky mírové dohodě z Daytonu. Efektivní zůstala „vnější zed“ sankcí, která blokovala vstup FRJ do mezinárodních organizací jako je OSN, OBSE, Světová banka, MMF nebo Evropská banka pro rekonstrukci a rozvoj (Babić, 1999). Další rozšíření sankcí vyvolala krize v Kosovu a efektivní odstranění všech sankcí umožnila až změna politického režimu na přelomu let 2000 a 2001.

Makroekonomická výkonnost Jugoslávie byla v 90. letech proměnlivá, ale se zřetelným klesajícím trendem. Po rozpadu jugoslávské ekonomicke unie hospodářství zkolabovalo během několika let. Na konci roku 1993 spadla produkce na 43% procent úrovně z roku 1989 (Uvalić, 2000) a expanzivní monetární a fiskální politika nutná k financování války spustila jednu z nejvyšších hyperinflací zaznamenaných ve světové historii. Program měnové rekonstrukce implementovaný na začátku roku 1994 guvernérem centrální banky Dragoslavem Avramovićem uspěl v zastavení hyperinflace, zavedení směnitelného dináru a obrácení trendu klesajícího výkonu ekonomiky. Inflace však zůstala nadále vysoká a růst HDP byl přerušen kosovskou krizí, k opravdovému oživení ekonomiky bylo potřeba rozsáhlejších systémových změn, ke kterým však v tehdejší vládě nebyla vůle. Příliv přímých

zahraničních investic mezi lety 1990-98 dosáhl jen něco málo přes jednu miliardu dolarů, ovšem skoro výhradně díky privatizaci srbského Telecomu, jehož 49% bylo prodáno italským a řeckým partnerům (Uvalič, 2000). Slabá výkonnost exportu po uvolnění sankcí v letech 1996-97 znamenala vznik velkého deficitu v běžném účtu obchodní bilance, který se dlouhodobě pohyboval ve velmi nebezpečných hodnotách.

Dalším kritickým momentem byla kosovská krize v letech 1998-99. Export poklesl o 50% a import o 30%, znova se začala zvyšovat inflace, v září 1999 dosáhla 12,4%, meziročně však nepřesáhla 50%. Vládní nařízení o redukci cenových hladin spíše než ke stabilizaci vedlo k nedostatku zboží, a tak prakticky ceny dále rostly. FRJ se stala jednou z nejchudších evropských zemí. V roce 1999, s HDP na hlavu podle parity kupní síly \$2580, byla jen mírně výkonnější než Albánie (\$2420) a slabší než všechny ostatní země jihovýchodní Evropy. Oficiální míra nezaměstnanosti se pohybovala kolem 30%, ale tyto údaje ignorovaly dalších 20% nadbytečné pracovní síly, která oficiálně zaměstnání měla, ale prakticky byla zbytečná. Jen kvůli destrukci průmyslových závodů bombardováním přišlo o práci na 90 000 lidí (Uvalič, 2000).

Postup institucionálních reforem v 90. letech byl velmi pomalý, protože protireformní síly disponovaly značným vlivem. Platilo to zvláště pro Srbsko, Černá Hora se snažila zavádět reformy ve sférách, které byly mimo federální kompetenci. V některých směrech docházelo dokonce k aplikaci politiky k transformaci zcela protichůdné. Jugoslávská vláda vytvářela legislativu vedoucí k silnější administrativní kontrole spíše než k uvolňování restrikcí. Liberalizace cen proběhla jen částečně a při několika příležitostech byl tento proces obrácen všeobecným nebo selektivním zmražením cen. Systém zahraničního obchodu byl i po ukončení většiny sankcí ke konci roku 1995 omezován importními a exportními licencemi, kvótami, vysokými cly a jinými bariérami. Celá ekonomika byla silně monopolizována a občasné přijetí liberalizačních zákonů mělo jen velmi malý dopad v praxi. Zvláštní centralizační opatření proběhla také v bankovním sektoru - na podzim roku 1999 bylo 22 srbských bank sloučeno s významnější Beobankou (Uvalič, 2000).

Přestože nedošlo k větším systémovým změnám, je příliš zjednodušené říkat, že transformace v průběhu 90. let v Jugoslávii vůbec nezačala. Bylo přijato mnoho zákonů v souladu s přechodem k tržní ekonomice, některé už před rokem 1991 v rámci pokusů premiéra Ante Markoviće o ekonomickou reformu v celé federaci. Po roce 1991 byly přijaty například zákony o firmách, privatizaci, přímých

zahraničních investicích, dani z přidané hodnoty nebo o investičních fondech (Begović, Mijatović, 2005). Mnohdy byl ale na jejich formě znát nedostatek vůle opustit praktiky socialistického režimu. Jiné zákony nezačaly být uplatňovány v praxi, nebo byly využívány značně selektivně - ve prospěch státních podniků nebo soukromých firem pod ochranou státu. Tyto firmy využívaly přímá či nepřímá privilegia - selektivní bankovní úvěry, zvýhodněné úrokové sazby, výhradní právo na povolení k importu a přístup k cizím měnám v oficiálním kurzu nebo zmírnění či zrušení daňových povinností. Mezi politickou a ekonomickou elitou existoval úzký vztah. Do politických změn října 2000 byli ředitelé 30 nejvýznamnějších podniků zároveň politici, členové parlamentu, ministři jugoslávské vlády a nejbližší spolupracovníci prezidenta Miloševiće. Korupce se stala nejvýraznější charakteristikou ekonomických, politických a sociálních vztahů. Početné sankce vybavily autority alibi pro katastrofální situaci ve společnosti a vytvořily silné předpoklady pro vznik organizované kriminality a válečného překupnictví. Objevily se nové elity, které se částečně rekrutovaly ze zločinců, a státní aparát tak srostl s organizovanou kriminalitou. Transparency International řadila Jugoslávii v roce 1999 mezi deset nejzkorumpovanějším zemím na světě. Podle různých odhadů dosahoval objem černé a šedé ekonomiky 30 až 50% HDP země (Uvalić, 2000).

Přestože bylo vydáno několik privatizačních zákonů, prakticky se privatizace neuskutečnila a většina majetku zůstala ve společenském nebo státním vlastnictví. Poprvé se o privatizaci pokusila v roce 1990 federální vláda Ante Markoviće a krátce na to schválila podobnou legislativu, avšak s horšími podmínkami pro podílníky, i vláda srbské republiky. V mnohem větší míře než privatizace však v roce 1991 proběhl převod společenského vlastnictví na státní, které od počátku 50. let 20. století v Jugoslávii neexistovalo. Výsledkem byla transformace 40% kapitálu ve společenském vlastnictví do státního sektoru, asi 30% do smíšeného vlastnictví a zbytek zůstal společenským majetkem. V roce 1994 vstoupil v platnost další privatizační program, který však probíhal ještě pomaleji a méně efektivně než ten předchozí, a tak jediné, co stojí do roku 2001 za zmínu, je částečná privatizace srbského Telecomu (Cerović, Malović, 2003).

V polovině roku 2000 ztratila Miloševičova vláda poslední zbytky své důvěryhodnosti, mezi mnoha jinými důvody i proto, že byla zodpovědná za ztrátu asi 6,5 až 7 miliard dolarů úspor jugoslávských občanů v cizích měnách (Babić, 1999). Suma byla konfiskována různými způsoby - zmražené úspory v jugoslávských

bankách, státní dluhopisy na rekonstrukci Srbska s hodnotou zničenou inflací, pyramidová schémata dvou soukromých (ale státem kontrolovaných) bank a hyperinflace v letech 1992-93, která donutila lidi prodávat své úspory v cizích měnách, aby vůbec mohli přežít. To vše patří k důvodům, proč ve federálních prezidentských volbách v říjnu 2000 zvítězil kandidát Demokratické opozice Srbska Vojislav Koštunica a byla tak umožněna zásadní změna politického směrování Jugoslávie.

3.2 Vývoj po pádu Miloševiće

Do transformace vstoupila Jugoslávie s desetiletým zpožděním a v situaci výrazně problematičtější, než v jaké byla na začátku 90. let. Stát byl vyloučen ze všech mezinárodních organizací, část jeho území byla pod mezinárodní správou a byl poškozen bombardováním NATO. Dva až tři roky nesplácení sociálních dávek a penzí vytvořily dluh čítající přes €230 milionů. Inflace dosahovala 113%, platy byly skoro osmkrát nižší než v roce 1990, 63% domácností muselo přežívat s nižším příjmem než je životní minimum. Většina velkých podniků fungovala jako státní monopoly, většina dopravní i sociální infrastruktury byla v katastrofálním stavu a v zemi bujela organizovaná kriminalita, která spolupracovala se státními autoritami a bezpečnostními složkami (Živković, 2004). V takovém stavu bylo pro Jugoslávii velkou výzvou nastolit právní stát a přejít k tržní ekonomice. V následujících odstavcích budou popsány některé specifické rysy tohoto procesu a dosažený stav tranzitivního vývoje.

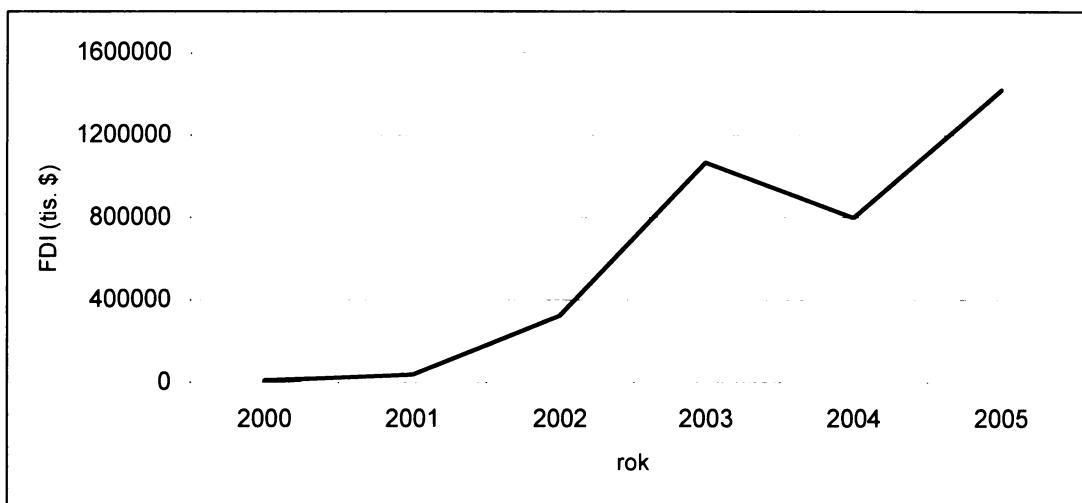
Transformace v různých zemích mají společné znaky. Patří k nim výrazný pokles produkce v prvních letech transformace a prudký nárůst chudoby. Obvyklou příčinou tohoto jevu je zhroucení starého koordinačního systému produkce, než může být nahrazen novým, a kolaps nekonkurenceschopných podniků, v případě chudoby pak pokles příjmů, nárůst sociálních nerovnoměrností a pomalá tvorba sítě sociálního zabezpečení. V Srbsku to však bylo naopak, k poklesu produkce nedošlo. Země se již nacházela v jakési deformované formě tržního hospodářství s extrémně vysokým vlivem vládnoucí socialistické strany. Lidé i institucionální rámec byli v roce 2000 na transformaci připraveni mnohem lépe než v ostatních postkomunistických zemích na přelomu 80. a 90. let. Liberalizace cen, zahraničního obchodu a podnikání na konci roku 2000 a začátku roku 2001 znamenaly odstranění zbytečných regulací a

stejný efekt mělo snížení vládních intervencí do tržní sféry. Nelze opomenout ani okamžitou a výraznou finanční pomoc mezinárodních institucí, která od října 2000 do konce roku 2004 dosáhla €3,2 miliardy (Begović, Mijatović, 2005). A konečně, nástup demokratických sil k moci umožnil ukončení posledních sankcí vůči Srbsku. Z podobných důvodů také nevzrostl počet chudých v Srbsku. Přijmy obyvatel stoupaly spolu s HDP a sociální nerovnoměrnosti v zemi příliš nevzrostly. Navíc mělo Srbsko v minulosti poměrně dobře vyvinutý systém sociálního zabezpečení, který však byl špatně financován, a tak byly penze vypláceny až s dvouletým zpožděním. Po stabilizaci situace v roce 2001 a s výraznou pomocí zahráčních dárců došlo k doplacení dlužných částeck a další výplaty pokračovaly již pravidelně. Již zmíněná výrazná mezinárodní podpora zvýšila kupní sílu obyvatelstva nad úroveň domácích zdrojů a umožnila silný nárůst výdajů. Nástup pozitivního vývoje v rámci celé ekonomiky byl tedy prakticky okamžitý, přesto však v určitých momentech docházelo k problémům.

Mezi lety 2001 a 2005 se celková zaměstnanost snížila o 1,3%, zároveň však došlo k výrazné změně její struktury, podíl osob v podnikatelské činnosti na zaměstnanosti vzrostl o více než 10%. Oficiální míra nezaměstnanosti v transformačním období vzrostla o necelých 10%, výraznou měrou se na tom však podílela racionalizace výroby a restrukturalizace neefektivních velkých podniků.

Privatizace probíhala od roku 2001 podle nového zákona, který zavedl dvě základní metody prodeje firem v sociálním a státním vlastnictví. Tendery, které jsou uplatňovány u středních a velkých, vesměs atraktivních podniků, a aukce, jež se využívají k privatizaci malých a středních podniků. Navíc probíhá pomocí Podílového fondu a Bělehradské burzy prodej částí firem privatizovaných podle legislativy z roku 1997. Proces privatizace stále probíhá a některé velké podniky stále ještě nenašly kupce, protože je nutná jejich restrukturalizace vyžadující značné náklady. Příliv přímých zahraničních investic (PZI) během let 2000 až 2005 stoupal z prakticky nulové úrovně ke stovkám tisíc dolarů ročně. Primárním zdrojem PZI jsou příjmy z privatizace, greenfieldové investice se zatím v Srbsku objevují pouze ojediněle. Základním determinantem výše PZI v Srbsku je politická stabilita, zřetelný je pokles v roce 2004 po vraždě Zorana Đindiće, předpokládá se také zpomalení jejich přílivu v roce 2007, kdy vzniklo po volbách půlroční mocenské vakuum a nemohla tak být přijata strategická rozhodnutí o privatizaci (Economy, 2007c). Naopak odhady PZI za rok 2006 dosahují až \$4 miliard (Narodna banka Srbije).

Graf 1: Vývoj zahraničních investic v Srbsku v období 2000 - 2005

Zdroj: Narodna banka Serbije

Zásadním problémem srbské ekonomiky je výrazný deficit běžného účtu, který se od roku 2001 do roku 2005 zvýšil z 3,3% na téměř 9% HDP. Hlavní příčinou je schodek zahraničního obchodu, jež v roce 2005 dosáhl přibližně čtvrtiny HDP. Obě bilance však zaznamenaly výrazné zlepšení proti roku 2004 a je pravděpodobné další pokračování tohoto trendu. (Jefferson Institute, 2006)

Klíčovým rozvojovým činitelem v Srbsku i v Černé Hoře jsou mezinárodní instituce. Od roku 2000 probíhají v zemi programy Evropské unie CARDS, přes které za toto období proteklo do západního Balkánu €4,6 miliardy a Evropské agentury pro rozvoj, která v Srbsku a Černé Hoře dohromady investovala přes €1,2 miliardy (CARDS; European Agency for Reconstruction). Kromě toho zde působí Evropská banka pro rekonstrukci a rozvoj (EBRD) a uskutečňuje se několik programů Světové banky. Mezinárodní měnový fond ulevil státu především odpuštěním některých dluhů vzniklých především v 80. letech. Velikost mezinárodní pomoci se dost úzce odvíjí od politické situace v zemi, především co se týče vůle ke spolupráci s Mezinárodním soudním tribunálem pro země bývalé Jugoslávie.

Jako závěrečné shrnutí dosavadního procesu transformace v Srbsku je zde uvedena tabulka indikátorů tržního prostředí země v některých ekonomických sektorech podle EBRD. Stejná tabulka pro Černou Horu v další sekci pak umožňuje srovnání transformační úspěšnosti v obou částech bývalé federace. Srbsko podle indexů EBRD dosáhlo výrazného pokroku v oblasti liberalizace cen nebo zahraničního obchodu, naopak špatně si počítalo při vytváření konkurenční politiky,

nebankovního finančního sektoru nebo při reformách týkajících se infrastruktury. Černá Hora dosáhla podobného pokroku jako Srbsko, i když začala s transformací o několik let dříve. Slabé i silné stránky mají oba tyto dnes již samostatné státy podobné, jedním z mála zřejmých rozdílů je slabý pokrok Černé Hory v oblasti privatizace malých podniků.

Tabulka 1: Indikátory tržního prostředí Srbska a Černé Hory 2000 - 2006 podle EBRD

EBRD index - Srbsko	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
liberalizace cen	2,3	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0
liberalizace zahraničního obchodu	1,0	2,7	3,0	3,0	3,0	3,3	3,3
privatizace malých podniků	3,0	3,0	3,0	3,0	3,3	3,3	3,7
privatizace velkých podniků	1,0	1,0	2,0	2,3	2,3	2,7	2,7
restrukturalizace podniků	1,0	1,0	2,0	2,0	2,0	2,3	2,3
konkurenční politika	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,7
reforma bankovního sektoru	1,0	1,0	2,3	2,3	2,3	2,7	2,7
reforma nebankovních finančních institucí	1,0	1,0	1,7	2,0	2,0	2,0	2,0
infrastrukturní reformy	2,0	2,0	2,0	2,0	2,0	2,0	2,0
průměr indexů EBRD	1,5	1,9	2,3	2,4	2,4	2,6	2,7
EBRD index - Černá Hora	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
liberalizace cen	3,7	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0
liberalizace zahraničního obchodu	2,3	2,7	3,0	3,0	3,0	3,3	3,3
privatizace malých podniků	2,0	2,0	3,0	3,0	3,0	3,0	3,0
privatizace velkých podniků	1,7	1,7	2,7	2,7	2,7	3,3	3,3
restrukturalizace podniků	1,0	1,0	1,7	1,7	2,0	2,0	2,0
konkurenční politika	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0
reforma bankovního sektoru	1,7	1,7	2,0	2,0	2,3	2,3	2,7
reforma nebankovních finančních institucí	1,0	1,0	1,7	1,7	1,7	1,7	1,7
infrastrukturní reformy	1,3	1,3	1,3	1,7	1,7	2,0	2,0
průměr indexů EBRD	1,7	1,8	2,3	2,3	2,4	2,5	2,6

Zdroj: European Bank for Reconstruction and Development

4 Teoretický a metodologický rámec

4.1 Teoretický rámec

Přístupů ke studiu vývoje regionálních nerovnoměrností existuje celá řada a většina z nich se dělí mezi několik základních škol - neoliberální, keynesiánskou, institucionální a neomarxistickou. Z hlediska pohledu na fundamentální proces jsou rozlišovány dva hlavní směry - teorie divergenční, dominantní v institucionální, keynesiánské a neomarxistické škole a konvergenční, převažující u neoliberálů (Blažek, Uhlíř, 2002). Hampl (2001) však vyzdvihuje integrálnější přístupy, především geografické interpretace teorií stádií, které předpokládají střídání období divergence a konvergence.

V souboru postkomunistických zemí střední a východní Evropy však zřejmě převažují divergenční procesy, jak potvrzuje například Tomeš (2001). Případy regionální konvergence jsou způsobeny vesměs hospodářskými krizemi, jako tomu bylo v Bulharsku, nebo specifickou výchozí situací, když například v Česku upadaly původně vyspělejší regiony s těžkým průmyslem a těžbou a rozvíjely se dříve slabší oblasti při hranicích s vyspělejšími zeměmi a v metropolitních zónách (Tomeš, 2001). Celkově lze většinou regionální vývoj tranzitivních zemí hodnotit jako proces vytváření a prohlubování regionální hierarchie podle přirozených principů, na základě dominance metropolitního regionu a makropolohového faktoru, zpravidla západovýchodní zonalizace (v případě Srbska bude používána zonalizace severojižní - jde o zřejmou analogii způsobenou historickým směrováním progresivního vývoje z Habsburské monarchie).

4.2 Periodizace regionálního vývoje

Sledování regionálního vývoje za posledních 15 let v Srbsku a Černé Hoře vyžaduje specifický přístup, protože tyto dny již dva státy prošly během této doby několika rozdílnými ekonomickými režimy. Pro účely této práce je použito následující dělení:

1. 1990 - 1995

V roce 1990 bylo již zřejmé, že Jugoslávie směřuje k rozpadu. Ekonomická krize v zemi, která trvala již od 80. let, nejednotnost v přístupu k tržním reformám a nacionalistické tendence prakticky rozložily federaci zevnitř. Mezi republikami existovaly velmi výrazné regionální rozdíly, v jejich rámci většinou už příliš velké nebyly. Zvláštní výjimku zde tvořilo Srbsko a především jeho autonomní oblasti. Zatímco Vojvodina patřila k nejvyspělejším částem federace a Srbsko, s gradientem poklesu od severu k jihu, k průměrným, Kosovo bylo jasně nejzaostalejší. Otázkou je, jak se tato diferenciace proměnila vlivem sankcí, uvalených na Jugoslávii mezi lety 1991-1995, války a hyperinflace vyvolané neufinancovatelnými výdaji vlády.

2. 1995 - 2000

Po skončení jugoslávských válek v roce 1995 byly zrušeny ekonomické sankce proti zbytku federace, tedy republikám Srbsku a Černé Hoře, a země dostaly šanci k započetí transformace k tržnímu hospodářství. Vládní struktury však zůstaly neměnné a vytrvale prosazovaly udržování socialistického systému a místy i další centralizaci. Počátkem sledovaného časového intervalu je z důvodu dostupnosti dat rok 1994, kdy došlo k započetí stabilizace hospodářství po hyperinflaci. Toto období lze charakterizovat jako pokračování ekonomického režimu předcházejícího roku 1990. Na jeho závěru došlo k bombardování Srbska vojsky NATO, které vedlo k značnému poškození průmyslových, dopravních a energetických kapacit republiky. Na konci roku 2000 pak hospodářský úpadek vyústil ve změnu prezidenta a demokratické parlamentní volby, které konečně umožnily počátek transformace. Specifická situace byla v Černé Hoře, která na konci 90. let vedla značně autonomní politiku, podařilo se jí vyhnout dopadům kosovské krize a konec vytyčeného časového intervalu ji zastihl již v průběhu přechodu k tržní ekonomice.

3. 2000 - 2005

Podzim roku 2000 znamenal, zvlášť pro Srbsko, významný přelom. V demokratických prezidentských volbách zvítězil kandidát opozice Vojislav Koštunica a vlády se ujala Demokratická opozice Srbska (DOS) s reformním programem. Prvotní rychlý nástup transformace zbrzdila vražda premiéra Zorana Đindiće a úspěchy ultranacionalistické Srbské radikální strany (SRS), jejíž pozice v parlamentu vede k tvorbě slabých a nedostatečně rozhodných koalicí. Přesto však lze období po roce 2000 hodnotit jako kontinuálně probíhající transformaci s jednotnými rysy. Dalším výrazným faktorem ovlivňujícím regionální vývoj

specificky v tomto časovém intervalu je rozvojová pomoc Evropské unie v rámci přípravy přistoupení k Stabilizačním a asociačním dohodám (SAA). Černá Hora, které se podařilo vhodnou strategií na konci 90. let 20. století získat přízeň EU, pokračovala v disasociaci z federace se Srbskem a v roce 2006 dosáhla nezávislosti. Mezi lety 2000 a 2005 se již těšila značné autonomii a její vývoj je třeba uvažovat do značné míry odděleně od srbského.

4.3 Použité metody analýzy regionálního vývoje

Základní charakteristikou regionální diferenciace použitou v práci je variační koeficient hrubého domácího produktu na obyvatele. Vypočítá se jako

$$v = \frac{s}{\bar{x}} * 100 ,$$

tedy podíl směrodatné odchylky s a průměru datového souboru $\bar{x}$ upravený do percentuálního vyjádření. Směrodatná odchylka byla počítána ve vážené formě podle vzorce

$$s = \sqrt{\frac{\sum (x_i - \bar{x})^2 p_i}{\sum p_i}} ,$$

kde x_i je hodnota i -tého analyzovaného ukazatele z daného souboru a p_i počet obyvatel i -tého prvku souboru. Variační koeficient nabývá hodnot od 0 do 1, přičemž 0 znamená absolutně rovnoměrné rozložení.

Jednodušší charakteristikou regionální variability použitou v práci je variační rozpětí

$$Vr = x_{\max} - x_{\min} ,$$

rozdíl maximální a minimální hodnoty sledovaného ukazatele.

Třetím ukazatelem regionální diferenciace je Giniho koeficient, rozdíl plochy pod Lorenzovým obloukem tvorby DPH vzhledem k populaci a plochy pod ideálním Lorenzovým obloukem, který reprezentuje dokonale rovnoměrné rozložení jevu. Nabývá hodnot 0 - 1, přičemž 0 znamená dokonale rovnoměrnou distribuci, zatímco 1 teoretické naprostě nerovnoměrné rozložení.

Pro vyjádření stavu regionální diferenciace byly použity kartogramy s ukazateli relativizovanými vzhledem k průměru Srbska a Černé Hory. Jako

reprezentace vývojové dynamiky byly pro tyto relativní hodnoty vypočteny indexy změny v daném období a zaneseny do kartogramu.

Analýza regionálního vývoje v této práci se zakládá na srovnávání regionálního hrubého domácího produktu, který je dostupný pro Jugoslávii od roku 1990. Po celá 90. léta lze označit jeho vypovídací hodnotu za problematickou. Potíže, které zmítaly rozpadající se federaci, jsou popsány jinde, na tomto místě bych chtěl jen připomenout, že v polovině 90. let tvořila asi třetinu domácího výkonu šedá ekonomika (Babić, 1999), jejíž regionální diferenciace je těžko postihnutebná, pro účely této studie však budu předpokládat její rovnoměrné rozmístění. Dalším problémem byla nedostupnost některých částí časové řady pro Černou Horu, když byla získána jen data vyjádřená v jiné méně podle směnných kurzů. Došlo k jejich převedení zpět na jugoslávské dináry, ale byla tak pro účely jednoho analytického kroku mnohdy zkombinována data z archivů OSN a Srbského statistického úřadu. Vzhledem k důvěryhodnosti obou zdrojů jsem předpokládal jejich plnou kompatibilitu.

4.4 Administrativní dělení

Územní dělení Srbska je upraveno Zákonem o územním dělení a místní samosprávě z roku 1991. Základními jednotkami je 195 opštin, které zastávají funkci obcí, ale skládají se obvykle z většího počtu sídel. V Srbsku existují dvě autonomní oblasti, Kosovo a Metohije s 30 opštinami, jež je momentálně pod správou OSN, a Vojvodina, skládající se ze 46 opštin. Zbývající část státu, Centrální Srbsko, se skládá ze 119 opštin a podléhá přímo centrální správě. Navíc fungují čtyři města se speciálním statutem: Bělehrad, Niš, Novi Sad a Kragujevac, která se dělí na samosprávné městské části se stejnými pravomocemi jako opštiny. Vyšší správní jednotkou jsou okrudy, které však koncentrují pouze státní správu. Celkem jich je 30, včetně Bělehradu, z toho 7 ve Vojvodině a 5 momentálně nefunkčních v autonomní oblasti Kosovo a Metohije. Černá Hora byla do roku 2006 ve federativním svazku se Srbskem, nejdříve jako součást Svatoví federativní republiky Jugoslávie a později státu Srbsko a Černá Hora, a dlouhodobě disponovala značnou dávkou autonomie, kterou dokázala využít k urychlení započetí transformace. Je tvořena 21 opštinami, žádné vyšší správní celky zde nefungují.

Obrázek 1: Administrativní dělení Srbska a Černé Hory

Zdroj: vlastní konstrukce

Pro účely této práce byly za nejvhodnější statistické jednotky zvoleny okrudy. Přestože jsou značně velikostně a populačně různorodé (podle sčítání lidu v roce 1991 od 111 813 do 1 602 226), jejich celkový počet 31, když je jako jednotka stejně hierarchické úrovně uvažována Černá Hora, je vyhovující a jejich vymezení odpovídá potřebám hodnocení ekonomického vývoje. Ve větší části studie nejsou brány v úvahu okrudy autonomní oblasti Kosova a Metohije, která je pod mezinárodní správou a je tedy vyčleněna z pravomoci Srbského statistického úřadu. Od roku 1991 zde neproběhlo sčítání lidu a od roku 1999 nejsou dostupné žádné spolehlivé statistické prameny. Z hlediska funkční specializace by bylo vhodné rozčlenit na dvě až tři jednotky Černou Horu, ale vzhledem k problematické dostupnosti dat za opštity je brána jako jednotný celek.

4.5 Použitá literatura a statistické zdroje

Regionálnímu vývoji před rokem 1990 v Socialistické federální republice Jugoslávie se věnuje například Ocić (1998), ale studie nezohledňuje vnitřní diferenciaci federálních republik a autonomních oblastí. Jak argumentuje autor, regionální politika se do roku 1990 uskutečnovala na řádově vyšší úrovni a právě to byl jeden z důvodů její nesystematičnosti a neúspěšnosti.

S rozpadem SFRJ a krizí v oblasti Západního Balkánu ustoupila problematika regionálního vývoje do pozadí, mnohem více studií se zabývalo komplexním ekonomickým vývojem v prostředí sankcí a rigidního hospodářského systému. Jako příklady lze uvést stručnou charakteristiku ekonomického vývoje od Uvaliće (2000), nebo článek o chování ekonomiky v prostředí izolace sankcemi od Babiće (1999).

S počátkem transformace a v jejím průběhu je zvláštní pozornost věnována především procesu privatizace. (Cerović, Malović, 2003; Ristić, 2004; Popov, 2004; Jovičić 2005) Její regionální rozměr však v omezeném měřítku šesti modelových regionů rozebírá až zpráva srbské Privatizační agentury (2005).

Všeobecně lze konstatovat, že regionální variabilita začíná být sledovaným tématem až přibližně od roku 2005. Objevují se studie sektoru malých a středních podniků (Republic Development Bureau, 2005), rozvoje lidských zdrojů (Republic Development Bureau, 2006) nebo pracovního trhu (Arandarenko, 2005), které věnují regionům značný prostor, nezabývají se však otázkou divergence nebo konvergence. Bez ohledu na regionální vývoj popisují transformaci například Center for Liberal Democratic Studies (2005), nebo bývalý srbský premiér Živković (2004).

V roce 2007 formulovala srbská vláda strategii regionálního rozvoje v dokumentu Strategia regionalnog razvoja Republike Srbije za period od 2007. do 2012. godine, který obsahuje rozsáhlou analytickou část k období po roce 2000. Přestože je k dispozici pouze v srbstině, poskytl mi důležité doplňující poznatky k vývoji jednotlivých regionů.

Aktuální dění na srbské ekonomické scéně mapuje server www.economy.co.yu, jenž mi poskytl základní přehled o pohledu politických špiček na problematiku regionálního rozvoje. Mnoho cenných informací je umístěno také na portálech Rozvojové kanceláře republiky, Privatizační agentury a Evropské komise, sekce rozšiřování.

Specifický vývoj v Černé Hoře mně pomohly zmapovat hlavně přehled vývoje v Černé Hoře v průběhu a po jugoslávských válkách (Gallagher, 2003) a zpráva o vývoji místních lidských zdrojů (Institute for Strategic Studies and Prognoses, 2005).

Hlavním zdrojem dat, především HDP a počtu obyvatel, byly statistické ročenky FRJ, Srbska a Černé Hory, Republiky Srbsko a Republiky Černá Hora. Human Development Index byl čerpán ze zpráv Human Development Report for Montenegro (Institute for Strategic Studies and Prognoses, 2005) a Human Development Analyses of Serbia (Republic Development Bureau, 2006). Ze stejného zdroje jsem získal i regionální data o nezaměstnanosti v Srbsku, v případě Černé Hory jsem využil Employment Agency of Montenegro.

5 Analýza regionálního vývoje

Následující kapitola podává základní přehled o vývoji regionální diferenciace v Srbsku a Černé Hoře mezi lety 1990 a 2005. Cílem je potvrdit předpokládanou periodizaci regionálního vývoje v Srbsku a Černé Hoře a definovat základní trendy různých ukazatelů regionální diferenciace. Variační a Giniho koeficient jsou uvedeny za okrugi a opštiny, v případě variačního rozpětí je brána v úvahu ještě úroveň jugoslávských republik, respektive autonomních jednotek, tedy Centrální Srbsko, Vojvodina a Černá Hora.

V roce 1990 dominovala v tehdejší Socialistické federální republice Jugoslávie regionální diferenciace na úrovni jednotlivých republik a autonomních oblastí. V rámci Srbska a Černé Hory se výrazně profilovaly rozdíly mezi zaostalou Černou Horou a Kosovem, které však kvůli svému dnešnímu speciálnímu statutu ve studii nefiguruje, středně vyspělým Centrálním Srbskem a rozvinutou Vojvodinou (Ocić, 1998). V rámci těchto celků byla diverzita mnohem nižší, pouze v rámci Centrálního Srbska výrazně vystupoval metropolitní areál Bělehradu, po vojvodinské Jižní Bačce druhý nejvyspělejší region Srbska a Černé Hory. Ještě zaostalejší než Černá Hora byly v roce 1990 čtyři regiony Centrálního Srbska, především z hornatého, zemědělského jihu země.

Tabulka 2: HDP na hlavu historických celků v období 1990 - 2005

rok	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997
Centrální Srbsko	101,7	104,4	94,5	95,6	101,6	94,1	93,2	95,4
Vojvodina	130,7	133,7	138,3	131,1	143,6	128,7	123,2	120,8
Černá Hora	67,6	61,9	67,2	73,3	54,8	77,2	83,6	83,8
rok	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Centrální Srbsko	96,2	88,0	80,0	80,2	84,0	83,0	84,8	89,6
Vojvodina	117,4	110,7	104,6	112,2	101,2	98,5	97,0	112,6
Černá Hora	86,4	101,3	115,5	107,6	114,8	118,6	118,2	97,9

Zdroj: Statistical Yearbook of Yugoslavia 1992 - 2002, Statistical Yearbook of Serbia and Montenegro 2003 - 2005, Statistical Yearbook of Serbia 2003 - 2006, Statistical Yearbook of Montenegro 2006

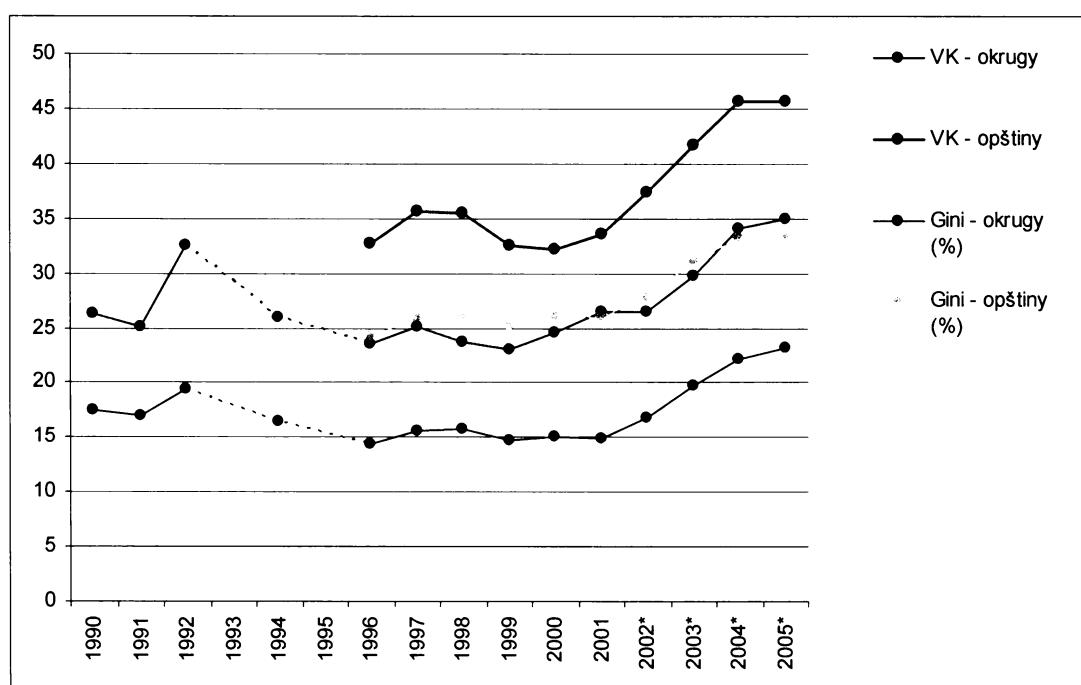
Tabulka 3: Ukazatele regionální variability a koncentrace ekonomických aktivit

rok	variační koeficient		Giniho koeficient		variační rozpětí		
	okrudy	opštyny	okrudy	opštyny	okrudy	opštyny	vyšší celky
1990	26,36	-	0,175	-	91,63	-	63,05
1991	25,08	-	0,170	-	98,22	-	71,80
1992	32,54	-	0,194	-	126,54	-	71,11
1993	-	-	-	-	-	-	57,77
1994	26,01	-	0,164	-	97,57	-	88,80
1995	-	-	-	-	-	-	51,50
1996	23,61	32,70	0,143	0,242	88,35	460,16	39,56
1997	25,14	35,68	0,156	0,260	99,30	508,55	36,93
1998	23,75	35,49	0,157	0,261	97,78	478,42	31,07
1999	23,05	32,59	0,148	0,252	86,85	439,59	22,77
2000	24,52	32,11	0,150	0,262	92,25	476,45	35,50
2001	26,42	33,52	0,148	0,260	97,81	411,51	31,96
2002*	26,48	37,40	0,168	0,278	99,37	609,67	30,87
2003*	29,83	41,73	0,198	0,312	120,11	645,90	35,60
2004*	34,16	45,71	0,222	0,333	143,85	775,40	33,42
2005*	34,94	45,75	0,231	0,333	151,56	781,93	23,02

Zdroj: Statistical Yearbook of Yugoslavia 1992 - 2002, Statistical Yearbook of Serbia and Montenegro 2003 - 2005, Statistical Yearbook of Serbia 2003 - 2006, Statistical Yearbook of Montenegro 2006

* - nejsou zahrnuty opštyny Černé Hory

Graf 2: Vývoj regionální variability HDP - srovnání regionů a obcí 1990 - 2005

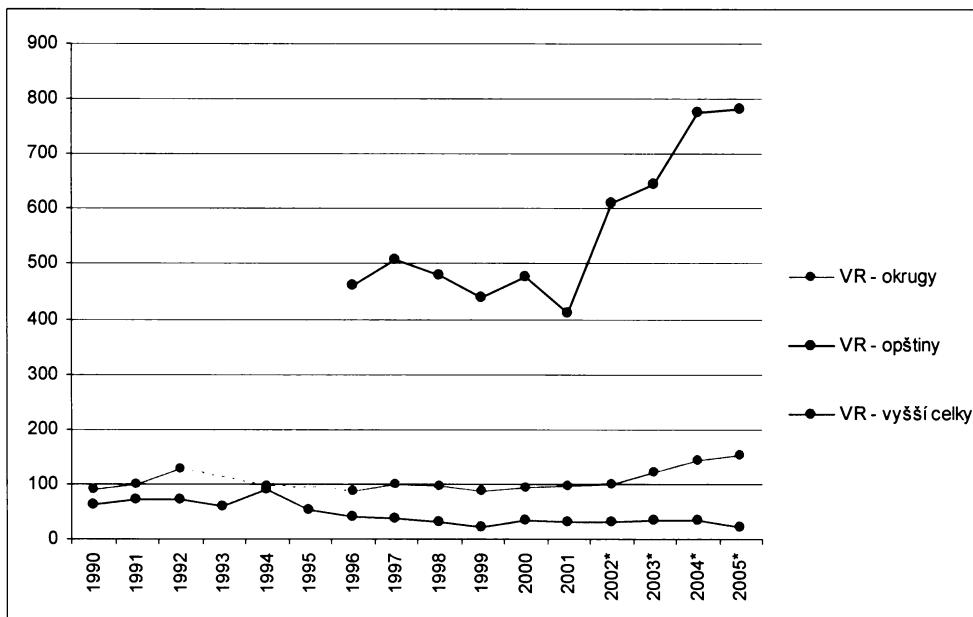

Zdroj: Statistical Yearbook of Yugoslavia 1992 - 2002, Statistical Yearbook of Serbia and Montenegro 2003 - 2005, Statistical Yearbook of Serbia 2003 - 2006, Statistical Yearbook of Montenegro 2006

* - nejsou zahrnuty opštyny Černé Hory

Na základě ukazatelů regionální variability lze rozlišit dvě až tři období rozdílného vývoje. V 90. letech geografická diferenciace HDP na hlavu charakterizovala oscilace s mírnou tendencí ke konvergenci. Jediné dynamičtější divergenční změny proběhly do roku 1992 během prvních reakcí na rozpad Jugoslávie, tedy s výraznou změnou regionálního trhu. Ve druhé polovině 90. let došlo k výkyvu směrem k heterogenizaci v roce 1997, obzvlášť dobře zaznamenatelnému na variačním koeficientu za opštiny. Na této úrovni variační koeficient klesal až do roku 2000, zatímco na úrovni okrugů sledujeme obrácení konvergenčního trendu už v roce 1999. Vývoj Giniho koeficientu za obě sledované hierarchické úrovně dobře koresponduje s trendem vývoje variačního koeficientu, ale zůstává stabilní ještě déle, divergenční tendence se na jeho hodnotě projevují až od roku 2001. Od zmiňovaných bodů obratu se na všech úrovních podle obou ukazatelů udržuje trend růstu regionální diferenciace s mírným zpomalením v roce 2005.

Graf 3: Variační rozpětí HDP na hlavu v období 1990 - 2005

Zdroj: Statistical Yearbook of Yugoslavia 1992 - 2002, Statistical Yearbook of Serbia and Montenegro 2003 - 2005, Statistical Yearbook of Serbia 2003 - 2006, Statistical Yearbook of Montenegro 2006

* - nejsou zahrnuty opštiny Černé Hory

Vývoj variačního rozpětí je do značné míry závislý na hierarchické úrovni. Nejvyšší míry dosahuje stabilně na úrovni opštin, na počátku období (polovina 90. let) činilo variační rozpětí 400 - 500%, od roku 2001 - se stabilizací situace - se prudce zvyšuje a v roce 2005 dosáhlo téměř 800%. Za okrugy je k dispozici delší

sledované období a trendy vývoje odpovídají ostatním ukazatelům variability, k výraznější regionální diferenciaci - totiž dynamické divergenci - dochází také na počátku století. Variační rozpětí za trojici vyšších funkčních celků, Centrální Srbsko, Vojvodinu a Černou Horu, podléhá úplně jiným procesům. Nositelem jeho vývoje byla především Černá Hora, zpočátku výrazně nejslabší článek ve federální ekonomice, která však díky změnám v institucionálním rámci dosáhla na přelomu století výrazně vyššího tempa vývoje a mezi lety 1999 a 2000 se stala ekonomicky nejsilnější částí federace. Až v roce 2004 ji předstihla lidským kapitálem a průmyslovou základnou mnohem lépe vybavená Vojvodina, nejslabším celkem však stále zůstává Centrální Srbsko. V roce 1990 mělo vzhledem k jugoslávskému průměru o 34% vyšší HDP než Černá Hora, během 10 let dospělo ke ztrátě 35% a v roce 2005 bylo stále o 8% zpět.

Tabulka 4: Regionální HDP na hlavu (průměr Srbska a Černé Hory = 100)

	1990	2000	2005	
1.				200,3
2.	Bělehrad	156,6		Bělehrad
3.			143,9	
4.				
5.		Bělehrad	139,7	
6.				Černá Hora
7.				
8.		Nišava	109,8	
9.	Moravički	108,7		Nišava
10.	Nišava	108,3	Moravički	104,9
11.	Rasina	106,7	Rasina	96,0
12.	Šumadija	105,3	Srednji Banat	Moravički
13.			Kolubara	94,8
14.	Zlatibor	91,5		Kolubara
15.	Pirot	87,2	Zlatibor	Pomoravlje
16.	Zaječar	84,1	Zaječar	82,8
17.	Kolubara	81,9		Zaječar
18.	Pomoravlje	80,4	Pomoravlje	82,2
19.	Mačva	76,1	Šumadija	81,5
20.	Braničevo	73,0	Mačva	Rasina
21.	Raška	72,5		78,3
22.	Černá Hora	70,3	Pirot	Raška
23.				67,3
24.			Braničevo	Zaječar
25.			Raška	67,2
26.				

Zdroj: Statistical Yearbook of Yugoslavia 1992 - 2002, Statistical Yearbook of Serbia and Montenegro 2003 - 2005, Statistical Yearbook of Serbia 2003 - 2006, Statistical Yearbook of Montenegro 2006

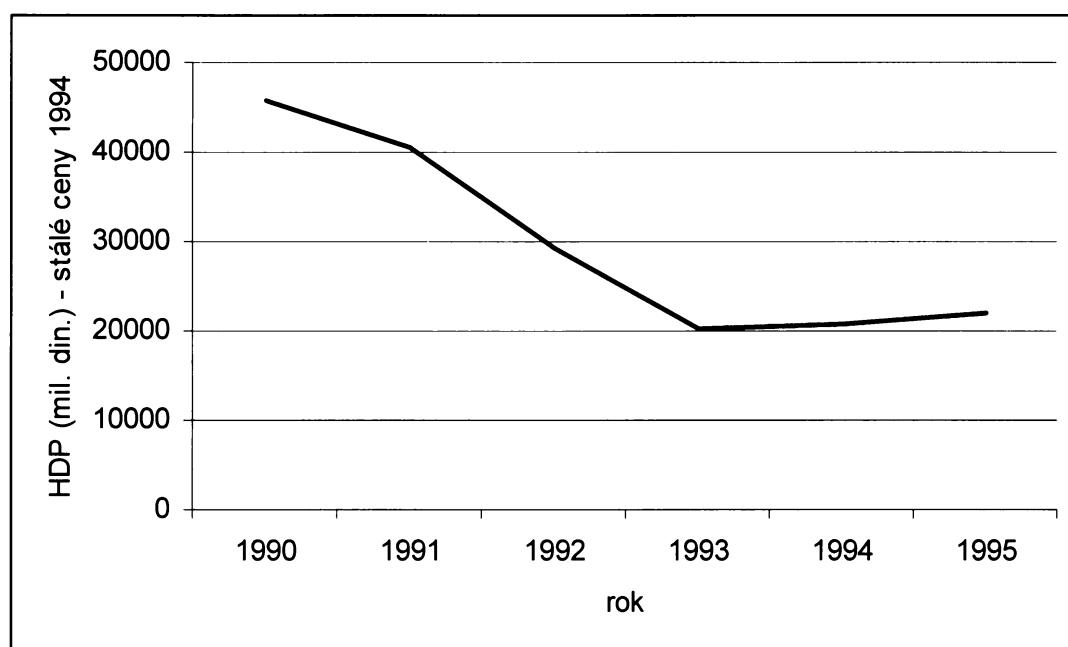
Cílem Tabulky 4 je podat základní přehled o vývoji pořadí regionů podle HDP na hlavu v letech 1990, 2000 a 2005. Je patrné, že chaos 90. let dokázal značně proměnit i regionální obraz země, ale vůdčí postavení Vojvodiny (světle oranžová) se nezměnilo. V Centrálním Srbsku prošla regionální hierarchie mnoha změnami, jisté zůstalo jen postavení Bělehradu (žlutá) na čele, dále pak docházelo k častým změnám pořadí, které se v roce 2005 přece jen přiblížilo situaci v roce 1990, zvláště v kategorii nejméně výkonných regionů (zelená). Prudký propad zažil Borski okrug (tmavě oranžová), i když i některé další regiony lze označit za značně strukturálně postižené, například Rasinski a Šumadijski. Na vině je zde úpadek především hutnictví a strojírenství a problematická privatizace podniků z těchto odvětví. Ze dna regionální hierarchie až do popředí se přesunula Černá Hora (černá), v níž nemělo velké dopady bombardování NATO, která intenzivněji spolupracuje s Evropskou unií - dokonce používá euro jako svou měnu - a také těží ze svého výborného potenciálu pro rozvoj cestovního ruchu.

5.1 Období 1990 - 1994

Prvním hodnoceným obdobím je překotná a krvavá první fáze rozpadu Jugoslávie, ve které Srbsko a Černá Hora sehrály velmi významnou roli. Mezi lety 1990 a 1995 došlo k velmi výraznému propadu ekonomické síly země. Zatímco ještě v roce 1990 dosahovalo HDP skoro \$5000 na hlavu, o dva roky později dosahovalo méně než poloviční hodnoty. V roce 1993 zemí navíc zmítala hyperinflace a prakticky se zastavila veškerá průmyslová produkce.

V regionálním hodnocení je z důvodu dostupnosti dat použito HDP za rok 1994, které však má obdobnou vypovídací hodnotu, protože právě v roce 1994 byl zastaven prudký propad jugoslávské ekonomiky a zahájena stabilizace reprezentovaná následujícím časovým intervalom. Regionální diferenciace v roce 1994 tedy asi nejlépe reprezentuje dno válečné recese.

Graf 4: Vývoj HDP Srbska a Černé Hory v období 1990 - 1995

Zdroj: Statistical Yearbook of Yugoslavia 1992 - 1997

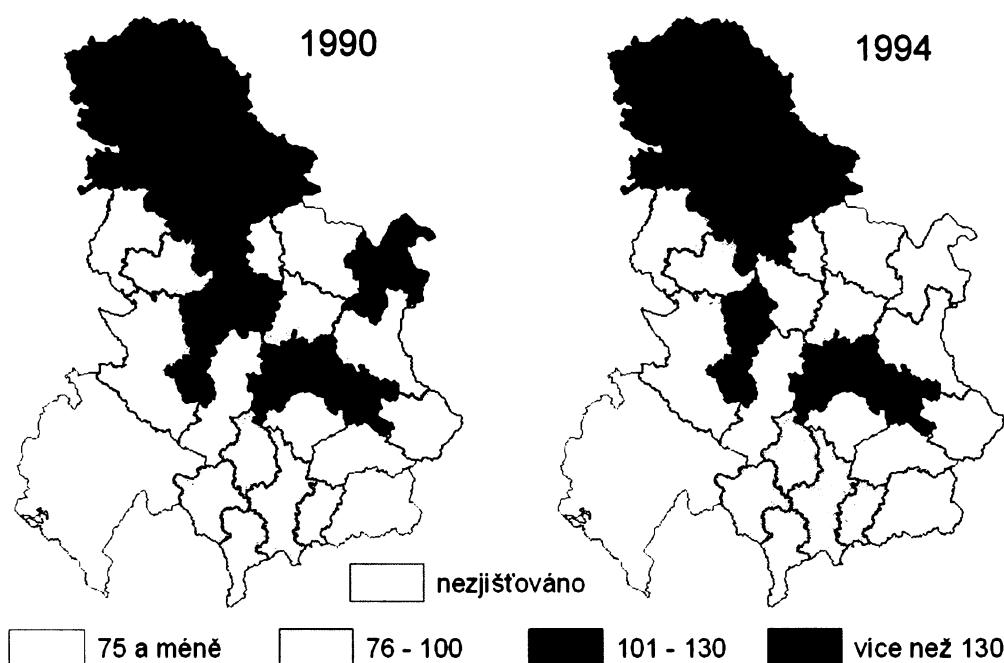
Tabulka 5: Vývoj regionální variability HDP na hlavu v období 1990 - 1995

	1990	1991	1992	1993	1994	1995
VK - okrugi	26,36	25,08	32,54	-	26,01	-

Zdroj: Statistical Yearbook of Yugoslavia 1992 - 1997

Obrázek 2: Srovnání HDP na hlavu v letech 1990 a 1994

(průměr Srbska a Černé Hory = 100)

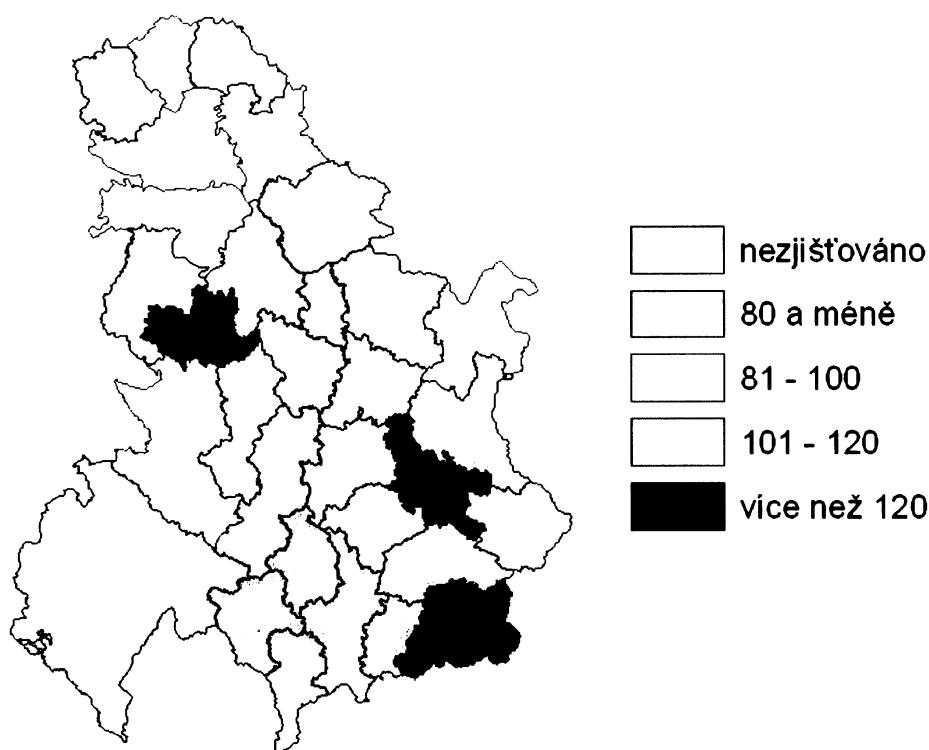

Zdroj: Statistical Yearbook of Yugoslavia 1992 - 1997

V roce 1990, s koncem éry Titovy Jugoslávie, byla v Srbsku vyvinuta zřetelná severojižní zonalita s návazností v Černé Hoře. Vyspělý sever reprezentovala autonomní oblast Vojvodina s více středoevropskou než balkánskou historií, bohatá zemědělská oblast s vyvinutou průmyslovou základnou. Jižně od Vojvodiny leží metropolitní oblast Bělehradu, který jako federální hlavní město zažil v poválečném období prudký rozvoj, a spolu s Jižní Bačkou byl nejvyspělejším regionem republik Srbsko a Černá Hora. Nadprůměrnou ekonomickou výkonnost vykazovaly také okrudy kolem nových center průmyslu a těžby, například Šumadija s administrativním centrem Kragujevac, Moravica s městem Čačak, Bor a jeho stejnojmenné jádro nebo Niš a okrug Nišava na jihovýchodě Srbska. Jižní zaostalá část byla reprezentována především typicky rurálními regiony Pčinja, Jablanica a Raška, k nimž se řadila i Černá Hora. Přestože na jejím pobřeží před rokem 1990 fungoval turistický ruch, nedokázal vyrovnat slabou výkonnost rurálního vnitrozemí.

Obrázek 3: Změna HDP na hlavu mezi lety 1990 a 1994

(průměr Srbska a Černé Hory=100)

Zdroj: Statistical Yearbook of Yugoslavia 1992 - 1997

Ekonomickou krizi v Jugoslávii na začátku 90. let doprovázelo snížení variačního koeficientu. Obrázky č. 2 a 3 odhalují základní příčiny tohoto jevu.

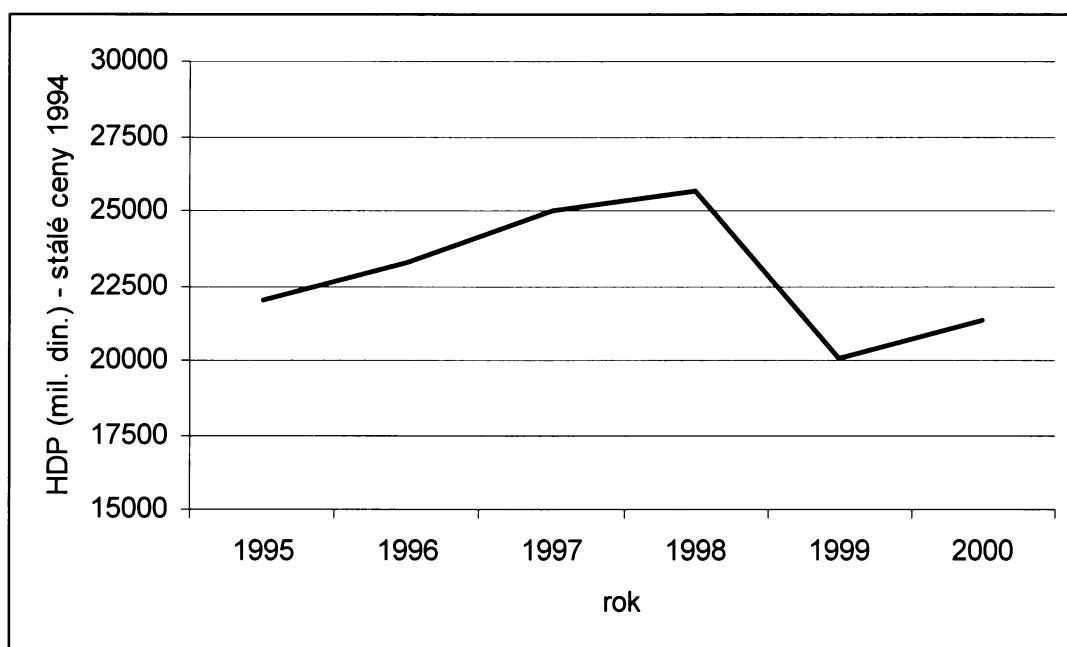
Vyspělé a metropolitní regiony, jako Bělehrad a Vojvodina, v tomto období z hlediska své regionální pozice mírně ztrácely význam nebo stagnovaly, protože byly ve větší míře postiženy úpadkem průmyslové produkce. Značný propad zažila již v roce 1990 zaostalá Černá Hora, protože válečné události a mezinárodní izolace země zablokovaly příjmy z turistiky, která zde byla významným zdrojem příjmů vedle špatně přírodně podmíněného zemědělství a nepříliš významného průmyslu. Naopak mírné zlepšení relativní pozice zažil jihovýchod země. Tamější dominantně na primér zaměřená ekonomika neprošla snížením produkce, protože se vláda snažila o zabezpečení potravinové soběstačnosti a zemědělství jako jediný sektor nezasáhl silný úpadek. Všechny tyto procesy však byly krajně nepřirozené a způsobené především průmyslovým úpadkem hlavních center, jako Bělehrad, Kragujevac, Novi Sad nebo Užice. Ústředním faktorem regionálního rozvoje nebyl v tomto období selektivní vývoj nejlépe disponovaných regionů, ale naopak jejich úpadek a přiblížování ekonomické situaci zaostalých rurálních oblastí.

5.2 Období 1994 - 2000

Období mezi lety 1995 a 2000 bylo charakterizováno monetární rekonstrukcí ekonomiky Jugoslávie po hyperinflaci v letech 1993 a 1994, stabilizací situace a růstem HDP. Byla zrušena značná část sankcí, ale vláda stále praktikovala protekcionistickou a zpátečnickou politiku, která bránila výraznějšímu rozvoji země. V roce 1999 byla Jugoslávie bombardována leteckými silami NATO. Výsledkem bylo značné poškození dopravní infrastruktury a energetických a průmyslových objektů, které vedlo k propadu HDP asi o pětinu (Begović, Mijatović, 2005). Škody, které bombardování způsobilo, byly odhadnuty různými subjekty na 30 až 100 miliard dolarů, z čehož většinu tvoří vliv poškození průmyslových kapacit na tvorbu HDP v příštích 10 letech (Uvalić, 2000).

Hodnocení regionálního vývoje se zakládá na srovnání hodnot HDP na obyvatele v jednotlivých srbských okruzích a v republice Černá Hora mezi lety 1994 a 2000. Výchozím stavem pro další vývoj byla značně nepřirozená niveliace vyvážená v průběhu válek v Chorvatsku a Bosně a Hercegovině. Do obzvěstě nepříznivé situace se v tomto období dostal region Bělehradu, vzhledem k národnímu průměru pozitivně vynikala především celá Vojvodina a okrug Nišava.

Graf 5: Vývoj HDP Srbska a Černé Hory v období 1995 - 2000

Zdroj: Statistical Yearbook of Yugoslavia 1997 - 2002

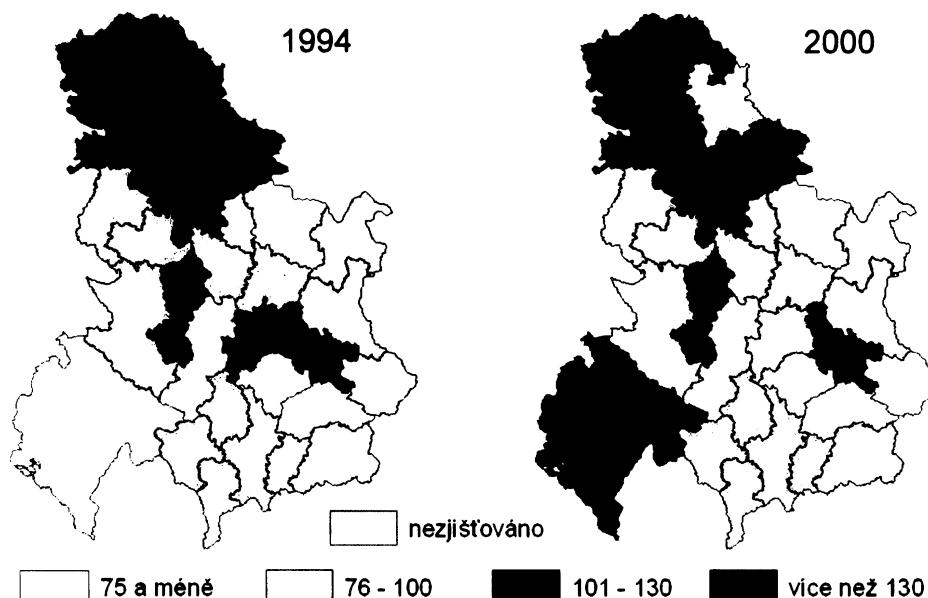
Tabulka 6: Vývoj regionální variability HDP na hlavu v období 1994 - 2000

	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
VK - okrugi	26,01	-	23,61	25,14	23,75	23,05	24,52
VK - opštiny	-	-	32,70	35,68	35,49	32,59	32,11

Zdroj: Statistical Yearbook of Yugoslavia 1997 - 2002

Obrázek 4: Srovnání HDP na hlavu v letech 1994 a 2000

(průměr Srbska a Černé Hory = 100)

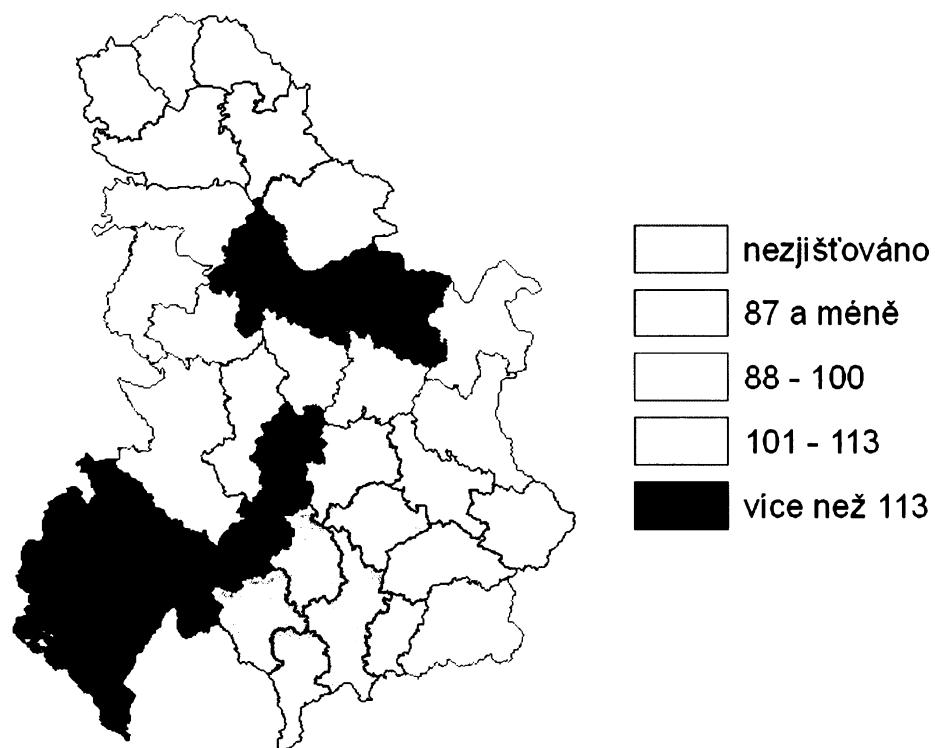

Zdroj: Statistical Yearbook of Yugoslavia 1997 - 2002

V období mezi lety 1994 a 2000 se variační koeficient HDP na obyvatele v Srbsku a Černé Hoře snížil mnohem výrazněji než během válečného konfliktu v předchozím časovém intervalu. Své pozice si udržely typicky dominantní regiony Vojvodiny, Jižní Bačka a Západní Bačka, mezi ekonomicky nejsilnější okrudy Jugoslávie se vrátil Bělehrad. Oblast jihovýchodního Srbska začala se zmírněním deformací regionálního vývoje pomalu ztráct pozici blízkou průměru a ani jeho centrum, průmyslový Niš, nezachytilo růst v metropolitní oblasti Bělehradu a nejvyspělejší části Vojvodiny, ačkoliv to neznamená úpadek vzhledem k nízkému základu z roku 1994. Velmi atypický vývoj zaznamenala Černá Hora, která se vyhnula bombardování NATO a začala v rámci kompetencí republikového parlamentu s tržně orientovanými reformami. Díky tomu nebyl její ekonomický růst přerušen a dokázala zlepšit svou relativní pozici vzhledem k federálnímu průměru o 178%.

Obrázek 5: Změna HDP na hlavu mezi lety 1994 a 2000

(průměr Srbska a Černé Hory = 100)

Zdroj: Statistical Yearbook of Yugoslavia 1997 - 2002

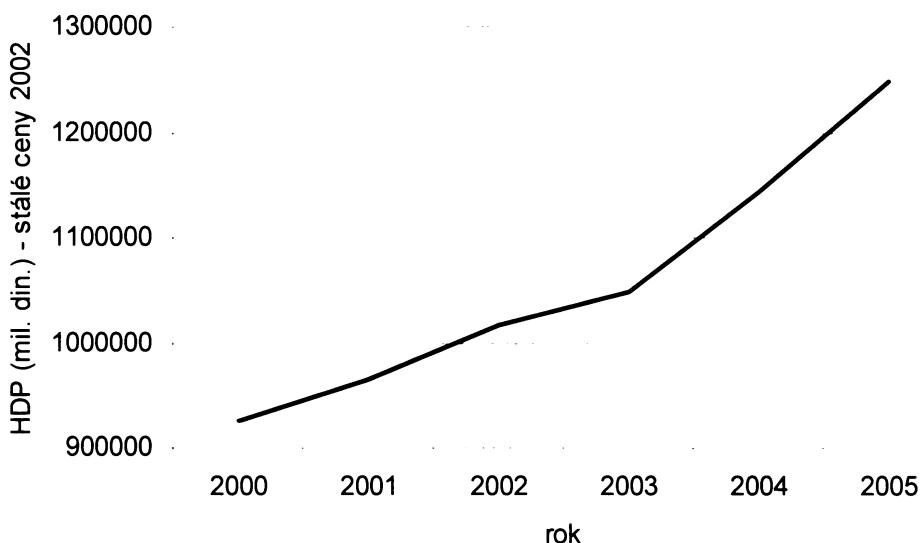
Důvodem snížení regionální variability v Srbsku a Černé Hoře mezi lety 1994 a 2000 bylo pomalé tempo růstu většiny ekonomicky nejsilnějších regionů a

v případě vojvodinského Banátu a Niše i značná ztráta relativní vyspělosti vzhledem k jugoslávskému průměru. Ve směru konvergence působil i rozvoj Černé Hory. Její odchylka se mírně snížila a přesunula z výrazné ztráty za průměrem k signifikantnímu náskoku. Mimo zmíněné výjimky k prudším změnám v regionální hierarchii nedocházelo, socialistický systém s rozsáhlými překážkami pro svobodné podnikání, prakticky nulová šance k privatizaci mimo vládní zájmové skupiny, tzv. „válečné zbohatlíky“, a i přes zrušené sankce pokračující izolacionistická politika s rozsáhlými překážkami pro volný zahraniční obchod konzervovaly stav ekonomické diferenciace regionu a těm nejperspektivnějším bránily v aktivizaci případného rozvojového potenciálu. Je třeba připomenout, že nivelační, která se uskutečnila v 90. letech v Jugoslávii, neměla žádnou spojitost s regionální politikou, její příčinou byl úpadek nebo stagnace ekonomicky nejsilnějších regionů v důsledku zhroucení průmyslové výroby a specifické kroky vlády v oblasti sociální politiky a pracovního práva, které v společensky a státem vlastněných podnicích, které neměly perspektivu k přežití, udržovaly plné stavy zaměstnanců. Peníze na placení těchto nepotřebných a nepracujících zaměstnanců byly prakticky transformovány přes rozpočet firmy ze státní pokladny, a tak šlo prakticky o rozsáhlou politiku podpory v nezaměstnanosti, která měla jistě značný vliv na udržení statu quo v regionálním rozvoji, když i neúspěšné regiony měly stále formálně existující průmyslové podniky s plnou zaměstnaností.

5.3 Období 2000 - 2005

Transformační období, které začalo reálně probíhat v roce 2001, je z hlediska sledování regionálního vývoje asi nejzajímavější a je mu v případě Srbska všeobecně věnováno více pozornosti než předchozímu vývoji. Po celé toto období si Srbsko a Černá Hora udrželo růstový trend, 5% růst v letech 2001 a 2002 vystřídal nižší, jen necelé 3% v roce 2003, aby v následujících dvou letech překročil 9%. V samotném Srbsku však dosáhl v roce 2005 jen 6,3%, výslednou cifru tedy značně deformuje extrémní růst v Černé Hoře, způsobený rozdílnou měnou v obou republikách federace a výkyvy směnných kurzů. Je tedy zřejmé, že nastoupený ekonomický trend je relativně stabilní, i když do značné míry závisí na momentálním úspěchu v privatizaci, přílivu zahraničního kapitálu a prosazování reforem.

Graf 6: Vývoj HDP Srbska a Černé Hory v období 2000 - 2005

Zdroj: Statistical Yearbook of Serbia and Montenegro 2003 - 2005, Statistical Yearbook of Serbia 2006, Statistical Yearbook of Montenegro 2006

Období mezi lety 2000 a 2005 nabízí konečně možnost srovnání s obdobnými procesy v ostatních zemích střední a východní Evropy. Základním momentem transformace a liberalizace v Jugoslávii byl konec roku 2000, kdy odcházející vláda socialistů a ultranacionalistů ve snaze zkomplikovat situaci svým nástupcům podpořila privatizaci podle zákona z roku 1997, který spoléhal na privatizaci do domácích rukou, a odstranila část protekcionistických bariér omezujících zahraniční obchod. Tato opatření však spíše urychlila nástup přechodu k tržní ekonomice, stejně kroky, i když pravděpodobně s příchodem zahraničního kapitálu, by provedla nová vláda okamžitě po svém nástupu.

Tabulka 7: Vývoj regionální variability HDP na hlavu v období 2000 - 2005

	2000	2001	2002*	2003*	2004*	2005*
VK - okrugi	24,52	26,42	26,48	29,83	34,16	34,94
VK - opštiny	32,11	33,52	37,40	41,73	45,71	45,75

Zdroj: Statistical Yearbook of Serbia and Montenegro 2003 - 2005, Statistical Yearbook of Serbia 2003 - 2006, Statistical Yearbook of Montenegro 2006

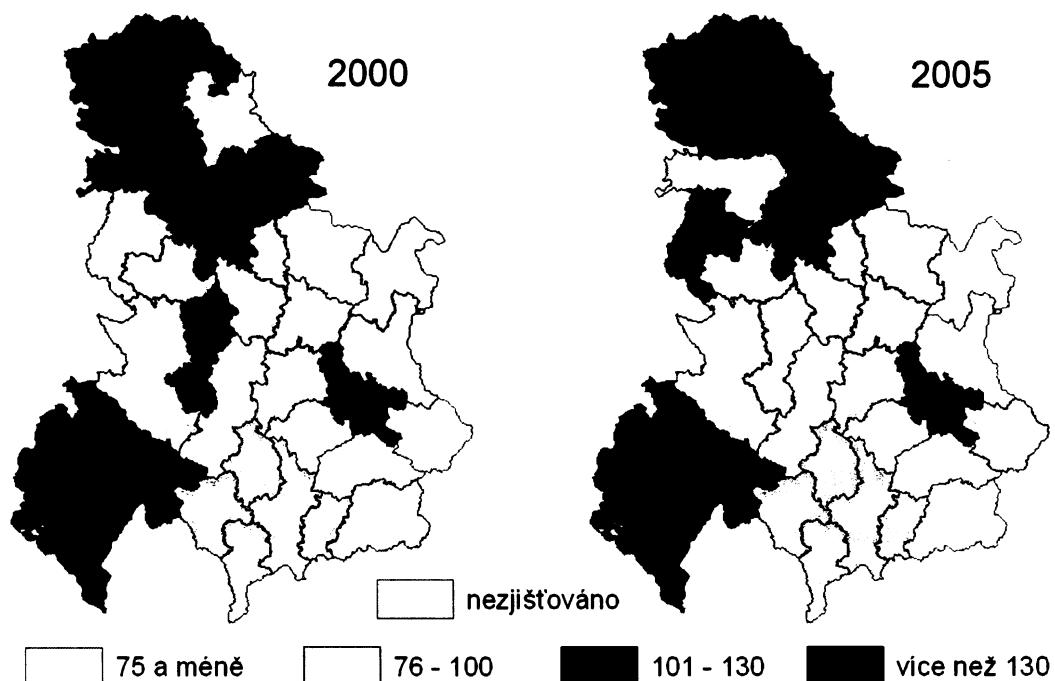
* - nejsou zahrnutý opštiny Černé Hory

Začátek třetího tisíciletí přinesl Jugoslávii, od roku 2003 přejmenované na Srbsko a Černou Horu, výrazný vzestup vnitřní regionální variability. Jedná se zcela zřejmě o důsledek reakce lepším lidským kapitálem a průmyslovou tradicí

disponujících regionů na odstranění bariér rozvoje. Do značné míry začala úspěšnost regionů korespondovat s úspěšností privatizace podle zákona z roku 2001, která většinu zúčastněných podniků v tendrech nebo aukcích svěřila do rukou zahraničnímu kapitálu. Venkovské regiony, především v jižní části země, měly pouze zemědělský potenciál a nebylo v nich tak mnoho atraktivních privatizovatelných podniků, a tak většinou hospodářsky stagnovaly.

Obrázek 6: Srovnání HDP na hlavu v letech 2000 a 2005

(průměr Srbska a Černé Hory = 100)

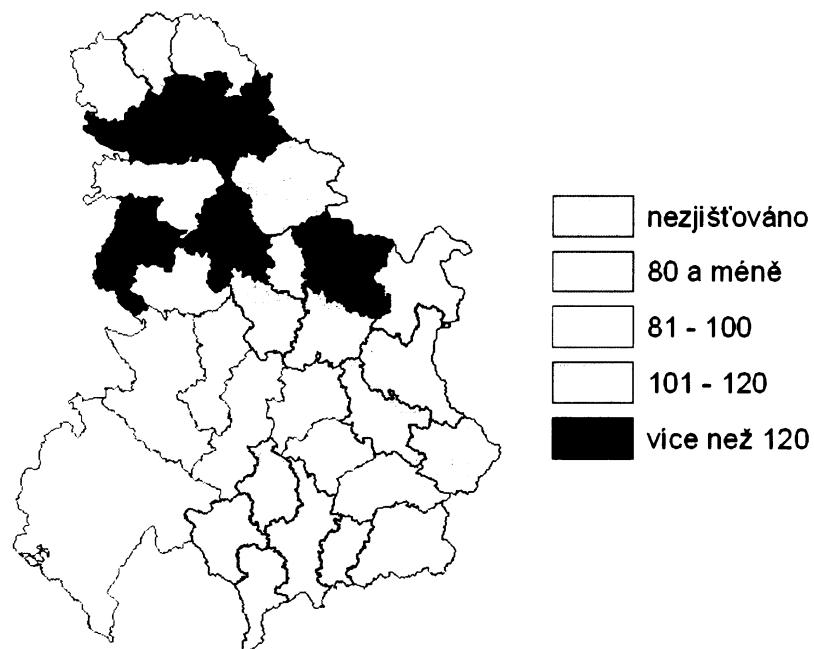

Zdroj: Statistical Yearbook of Yugoslavia 2002, Statistical Yearbook of Serbia 2006, Statistical Yearbook of Montenegro 2006

Jak je patrné z obrázku č. 6, mezi lety 2000 a 2005 došlo k prohloubení diferenciace podle přirozené zonalizace, tedy ve směru od severu k jihu. Vojvodina si upevnila svoje vůdčí postavení v rámci Srbska a Černé Hory a Bělehrad zvýraznil svou jádrovou pozici v rámci centrálního Srbska.

Obrázek 7: Změna HDP na hlavu mezi lety 2000 a 2005

(průměr Srbska a Černé Hory=100)

Zdroj: Statistical Yearbook of Yugoslavia 2002, Statistical Yearbook of Serbia 2006, Statistical Yearbook of Montenegro 2006

Na počátku transformace v Jugoslávii zaznamenal vzhledem ke státnímu průměru nejlepší výsledek Bělehrad. Ve městě došlo k úspěšné privatizaci několika podniků a kromě růstu HDP jako jediný okrug v zemi tehdy vykázal i pokles míry nezaměstnanosti (Privatization Agency, 2005). Důležitým faktorem v rozvoji regionu je rozvíjející se domácí podnikatelská činnost a rostoucí sektory služeb, které fixují velké množství zaměstnanců a vytváří vyšší relativní zisky než gigantické závody ve státním nebo smíšeném vlastnictví. Značně dynamicky se rozvíjí i dva z vojvodinských okrugů, zvláště Jižní Bačka s Novi Sadem prochází transformací velmi úspěšně, privatizace místních podniků byla podařená a růst zde zdaleka přesahuje státní průměr. Dalšími příklady solidně se rozvíjejících regionů jsou Mačva s funkčním chemickým průmyslem a Braničevo závislé na rozsáhlém potravinářském komplexu.

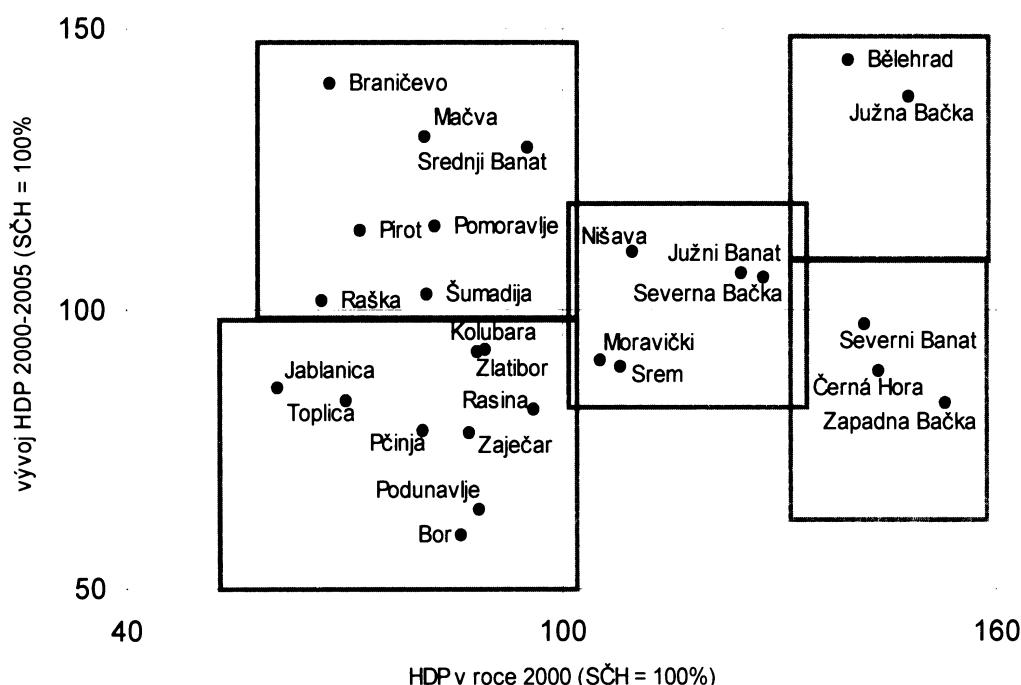
Mnohem hůř si vedl sousední okrug Bor, který procházel recesí spojenou především s úpadkem zdejšího mědného těžebně-hutnického komplexu už po celá 90. léta. Podobným propadem prošel také sousední region Zaječar a Pčinja v nejnižnější části Srbska, jež disponuje velmi slabým lidským kapitálem (Republic Development Bureau, 2006b) a prožívá i politickou krizi v důsledku přítomnosti albánské menšiny.

K překvapivě špatnému vývoji vzhledem k průměru Srbska a Černé Hory došlo i v centrálně situovaném regionu Podunavlje.

Černá Hora si udržela růstový trend z konce 90. let, ale nejrychlejší rozvoj prožila již tehdy a nedosáhla tak mezi lety 2000 a 2005 takové dynamiky jako byl srbský průměr. Postupem času lze očekávat další přiblížování černohorského HDP srbskému, protože zdejší průmyslová tradice není tak široká a příjmy z turistiky pravděpodobně neužíví tak rychlý růst ekonomiky jako dosud.

Pro přesnější rozdělení regionů do skupin podle úrovně ekonomického rozvoje a trendu dalšího vývoje je uplatněna ještě jedna srovnávací analýza. Do grafu jsou vyneseny na ose x hodnoty HDP na počátku transformace v roce 2000 a na ose y vývoj HDP mezi lety 2000 a 2005, obojí relativizované vzhledem k průměru souboru.

Graf 7: Klasifikace regionů podle HDP na hlavu z let 2000 a 2005

Zdroj: Statistical Yearbook of Yugoslavia 2002, Statistical Yearbook of Serbia 2006, Statistical Yearbook of Montenegro 2006

Podle tempa růstu mezi lety 2000 a 2005 a výchozí pozice lze regiony Srbska a Černé Hory rozdělit na pět základních skupin.

1. *Jádrové regiony*: Bělehrad, Jižní Bačka
2. *Vyspělé průmyslové regiony*: Severní Banát, Černá Hora, Západní Bačka

- 3. Průmyslové regiony:* Nišava, Jižní Banát, Severní Bačka, Srem, Morava
- 4. Úspěšné periferní regiony:* Braničevo, Mačva, Střední Banát, Pirot, Pomoravlje, Raška, Šumadija
- 5. Neúspěšné periferní regiony:* Kolubara, Zlatibor, Jablanica, Toplica, Rasina, Pčinja, Zaječar, Podunavlje, Bor

1. Jádrové regiony

Nejúspěšnějším okrugem je Bělehrad, který z vysokého základu stále dosahuje rychlého růstu. Tato jeho pozice je přirozená, v sídelní hierarchii Srbska a Černé Hory stojí vysoko nad ostatními městy a vytváří tak areál s enormní koncentrací aglomeračních výhod. Před rozpadem širší Jugoslávie byl navíc hlavním městem federace, a tak si vytvořil výrazně kvalitnější lidský kapitál, jemuž jistě neprospělo oddělení velké části federace a v návaznosti na války a nacionalistický rozmach výrazné etnické vyčištění města, ale kosmopolitní tradice se v Bělehradě znovu vzmáhá a město získává lepší „image“ i v mezinárodním měřítku. Kromě vyšší atraktivity pro příliv zahraničních investic může rozvoji Bělehradu pomoci i snaha o vzkříšení cestovního ruchu. Město sice nemá kouzlo Prahy, ale noční život a levné vyžití je také silným lákadlem pro turisty. Podobné vývojové charakteristiky vykazuje Jižní Bačka s druhým největším srbským městem Novi Sadem, která disponuje značným průmyslovým potenciálem, jehož signifikantní část byla úspěšně privatizována, a také výbornými fyzickogeografickými podmínkami pro zemědělství. Novi Sad je také metropole autonomní oblasti Vojvodina, která má specifickou pozici v hierarchii srbských regionů a tvoří hlavní motor ekonomického růstu v zemi.

2. Vyspělé průmyslové regiony

Vyspělé regiony s kvalitní průmyslovou základnou, které však nevytváří koncentrační areály formátu Bělehradu nebo Novi Sadu, byly zařazeny do druhé skupiny. Jejich růst sice nedosahuje srbského průměru, ale celková kvalita lidského potenciálu zde zdaleka převyšuje většinu státu. Jedná se o Západní Bačku a Severní Banát, dva okrudy na hranici s Maďarskem, kde lze předpokládat pokračování dalšího rozvoje jako důsledek difuze ekonomické aktivity ze sousedního státu. Spadá sem i Černá Hora, která je však charakterem rozvoje značně odlišná. Hlavním činitelem ekonomického rozvoje je zde turistika, ale nejdynamičtější fáze se zde odehrála ještě před počátkem srbské transformace díky autonomii místního

hospodářství. Perspektivy Černé Hory však stále předčí ty srbské, zvláště proto, že není zatížena jednáním s Mezinárodním tribunálem pro země bývalé Jugoslávie a netýká se jí problematika Kosova.

3. Průmyslové regiony

Regiony třetí skupiny patřily v roce 2000 mezi nadprůměrně vyspělé a během následujících pěti let se tempem růstu pohybovaly kolem průměru Srbska a Černé Hory. Nejvyspělejší regiony skupiny jsou Jižní Banát a Severní Bačka. Oba zaznamenaly mezi lety 2000 a 2005 vyšší míru růstu než je státní průměr a nachází se ve Vojvodině, takže tradičně těží z chemického průmyslu a potravinářského komplexu. Rychlý růst zaznamenal také okrug města Niš, jež má průmyslovou tradici, tvoří se svou univerzitou centrum vzdělávání, a disponuje tak velmi kvalitním lidským kapitálem. Jen podprůměrný růst zaznamenaly regiony Moravica a Srem. Jsou to tradiční srbské průmyslové regiony, které však neprošly transformací a privatizací příliš lehce, Srem se stal nejslabším regionem ve Vojvodině. V Moravici je stále relativně velké množství podniků ve státním a smíšeném vlastnictví, některé další významné firmy byly privatizovány podle legislativy z roku 1997, a tak zde nedošlo dost výrazně k přílivu žádoucího zahraničního kapitálu. (Privatization Agency, 2005)

4. Úspěšné periferní regiony

Čtvrtou skupinu tvoří podprůměrně vyspělé regiony, které během let 2000 až 2005 rostly nadprůměrným tempem. Kvůli své zaostalosti na začátku transformace se sem dostal region Středního Banátu z Vojvodiny, jenž se však velmi rychlým růstem přibližuje ostatním okrugům této autonomní oblasti. Důkazem, že severojižní zonalita proniká i mimo dichotomii Vojvodiny a Centrálního Srbska, je rychlý rozvoj okrugů Braničevo a Mačva, tažená privatizovanými potravinářskými, respektive chemicko-farmaceutickými giganty. K nadprůměrně rychlému vývoji došlo i v regionech Pomoravlje a Pirot, jejichž hlavní výhodou v komparaci s okolními okrudy je geografická poloha na dopravním koridoru mezi Maďarskem a Bulharskem. Vzhledem k vývoji v Srbsku a Černé Hoře si jen mírně polepšily Šumadija a Raška. Šumadija může vycházet z tradice automobilového a zbrojního průmyslu, rozvoj však blokuje pomalý postup restrukturalizace a privatizace. Raška patří do jihosrbské periferie a z tohoto pohledu je překvapivé, že zde nedošlo

k úpadku. Centrum Rašky Kraljevo však má diverzifikovanou průmyslovou základnu a restrukturalizace probíhala relativně úspěšně.

5. Neúspěšné periferní regiony

V páté skupině se nachází vesměs periferní regiony Centrálního Srbska, jen v případě Kolubary a Podunavlje v těsném zázemí Bělehradu je geografická poloha jiná. Příčinou v Podunavlje je obtížná transformace hutnických a strojírenských podniků a úpadek zdejšího největšího zemědělského kombinátu, ačkoliv už v roce 1990 patřil region k nejzaostalejším. Perspektiva vývoje je však pozitivní, místní hutnický komplex koupil US Steel a v současné době dochází k obnovení zdejšího ekonomického rozvoje. Kolubara neprožila tak silnou recesi jako Podunavlje, zdejší hospodářství je relativně stabilizované a vyspělostí blízké státnímu průměru. Prakticky totožných charakteristik dosáhl okrug Zlatibor, který také patří k průmyslovějším oblastem Srbska, zvláště jeho administrativní centrum Užice je významným střediskem hutnictví neželezných kovů. Okrug Rasina patřil v roce 1990 k nejvyspělejším, ale zdejší hutnický a chemický komplex během 90. let postupně kolabovaly a po roce 2000 vyžadovaly složitou restrukturalizaci, aby měly šanci na privatizaci. Proto úpadek pokračuje a velká část podniků se stále neprodala. Na Rasinu jihovýchodním směrem navazují značně zaostalé periferní zemědělské regiony s hornatým reliéfem Jablanica, Toplica a Pčinja. Podobné charakteristiky jsou typické také pro okrug Zaječar na hranicích s Bulharskem. V této oblasti je potenciál pro rozvoj spíše v oblasti turistiky, zdejší průmysl není rozvinutý a konkurenceschopný a zemědělství má slabou produktivitu. Nejhorší vývojové charakteristiky vykazuje okrug Bor ve východní části Srbska, jehož ekonomická produktivita byla do značné míry závislá na těžbě mědi a zlata, ale krize v 90. letech tento komplex prakticky zlikvidovala. Privatizace podniku je problematická, a tak Bor stále prochází hlubokou recesí.

5.4 Regionální obraz míry nezaměstnanosti a její vývoj

Jako doplňující komparativní ukazatel k HDP na hlavu byla použita míra nezaměstnanosti za okrudy Srbska a Černé Hory. Již z charakteru tranzitivního procesu je zřejmé, že muselo dojít k dynamické růstu nezaměstnanosti, třeba jen proto, že legislativa před rokem 2000 neumožňovala rozsáhlejší propouštění a

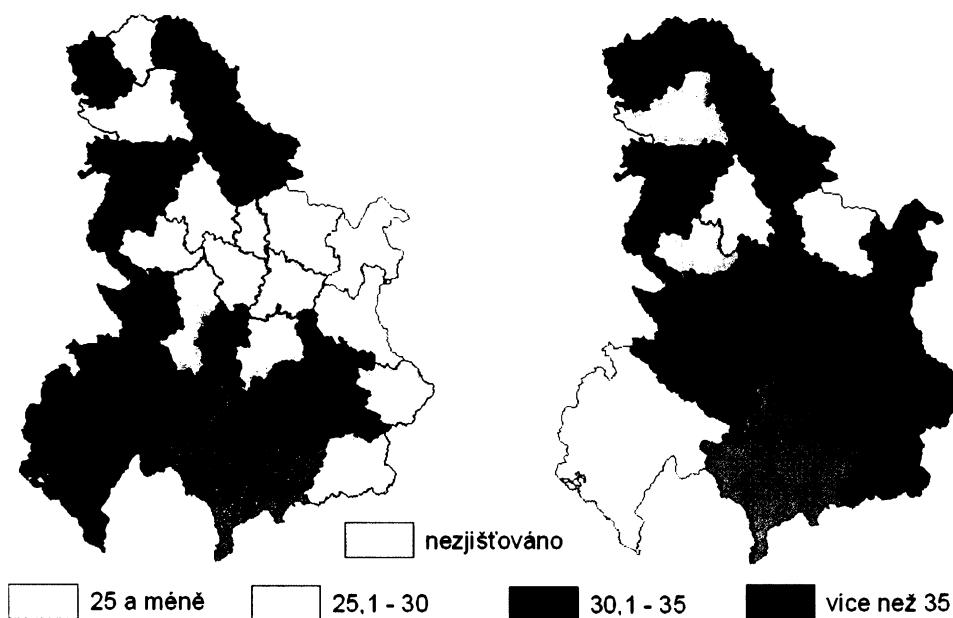
racionálizaci provozu podniků. Podle některých odhadů se skrytá míra nezaměstnanosti pohybovala kolem 20%. (Uvalić, 2000) S transformací přirozeně došlo k částečnému uvolnění restrikcí v politice zaměstnanosti, což vedlo k všeobecnému zvýšení nezaměstnanosti. Vývoj nezaměstnanosti a hrubého domácího produktu tedy probíhal v opačném trendu.

Tabulka 8: Vývoj variability míry nezaměstnanosti v Srbsku a Černé Hoře v období 2000-2004

	2000	2001	2002	2003	2004
míra nezaměstnanosti (%)	28,1	29,3	32,7	33,7	31,4
variační koeficient	15,4	14,5	14,3	16,2	17,0

Zdroj: Human Development Analyses of Serbia, Employment Agency of Montenegro

Obrázek 8: Srovnání míry nezaměstnanosti v letech 2000 a 2004

Zdroj: Human Development Analyses of Serbia, Employment Agency of Montenegro

Nejvyšší hodnoty nezaměstnanosti byly už od roku 2000 v jižním Srbsku kolem hranic s Kosovem, kde není dostatečně rozvinutý průmysl a podmínky pro zemědělství nedosahují kvality ostatních částí Srbska. V roce 2000 se krize zaměstnanosti v tomto regionu ještě prohloubila, když se rozšířila i na další okrudy. Že vysoká míra nebo růst nezaměstnanosti nemusí znamenat úpadek ekonomické aktivity dokazují případy Niše, Mačvy a Banátu. Niš měl již v roce 2000 velmi vysokou míru nezaměstnanosti, ale zdejší region přesto vzhledem k průměrnému

stavu v Srbsku prosperoval a jeho vývoj ve sledovaném období byl také pozitivní. V Mačvě a Banátu byla výchozí míra nezaměstnanosti nižší než v Niši, ale v průběhu transformace se značně prohloubila. Přesto lze v těchto oblastech sledovat pozitivní vývoj. Příčinou takto protichůdného vývoje je restrukturalizace privatizovaných průmyslových podniků spojená se zvýšením příjmů při současném snížení počtu pracovních míst. Nízké míry nezaměstnanosti v obou letech dosahovaly regiony Bělehrad, Jižní Bačka a Braničevo. V Bělehradě a Jižní Bačce je to způsobeno rozvojem soukromého podnikání. V těchto dynamicky se rozvíjejících regionech jsou také nejvyšší platy a růst kupní síly obyvatelstva umožňuje expanzi sektoru služeb, který zaměstnává značný počet obyvatel. Braničevo je okrug s rozvinutým zemědělstvím a hlavně návazným potravinářským průmyslem, který váže velké množství pracovní síly. Dobrého výsledku dosahuje také Černá Hora, která již překonala první fázi transformace a vyšší výkonnost ekonomiky zde umožnila obdobný vývoj jako v Bělehradě. Podobné problémy v celé federaci, především s transformací a restrukturalizací průmyslu, spojené s plošným snižováním počtu zaměstnanců, vedly v letech 2001 a 2002 k poklesu regionální variability nezaměstnanosti podle variačního koeficientu. V letech 2003 a 2004 už však končila nejmasivnější vlna propouštění a v ekonomicky úspěšných regionech se nezaměstnanost začínala snižovat, zatímco v ostatních stagnovala nebo stále mírně rostla. Zvláště obrácení negativního trendu v Bělehradě a Černé Hoře přineslo zvýšení variačního koeficientu v tomto období.

Pro upřesnění příčinných souvislostí ekonomického vývoje jsem provedl korelační analýzu čtyř dostupných ukazatelů regionálního vývoje a rozvojového potenciálu. Srovnáván byl hrubý domácí produkt na hlavu v roce 2000 a 2005, míra nezaměstnanosti v roce 2004 a index lidského rozvoje (HDI) za rok 2003.

Tabulka 9: Pearsonův korelační koeficient pro vývojové ukazatele

	HDP 2000	HPD 2005	nezaměstnanost 2004	HDI 2003
HDP 2000	X	0,82	-0,25	0,84
HPD 2005	0,82	X	-0,34	0,93
nezaměstnanost 2004	-0,25	-0,34	X	-0,38
HDI 2003	0,84	0,93	-0,38	X

Zdroj: Statistical Yearbook of Yugoslavia 2002, Statistical Yearbook of Serbia 2006, Statistical Yearbook of Montenegro 2006, Human Development Analyses of Serbia, Employment Agency of Montenegro, Human Development Report for Montenegro

Korelace vývojových ukazatelů zcela zřejmě poukazuje na úzkou souvislost výchozího a finálního stavu hrubého domácího produktu. Již méně úzce koreluje HDP s úrovní regionální nezaměstnanosti, i zde je však zřetelná a mezi lety 2000 a 2005 se výrazně prohlubuje, což znamená zužování vazby jednotlivých charakteristik se zvyšováním organičnosti systému. HDI je tvořen váženým průměrem indexu HDP, vzdělanosti, naděje na dožití a národního důchodu. Přítomnost HDP ve vzorci pro jeho výpočet sama determinuje významnou vazbu, ale extrémní síla korelace těchto ukazatelů dokazuje, že i ostatní ukazatele obsažené v HDI podmiňují ekonomický rozvoj regionů. Znovu můžeme sledovat zesílení korelace mezi lety 2000 a 2005, což znamená souvislost ekonomického růstu v transformačním období s úrovní vzdělanosti, protože ostatní součásti HDI nemohly korelací výrazně změnit.

Závěr

Regionální rozdíly a jejich vývoj byla v bývalé Jugoslávii vždy důležitá politická téma a jejich prohlubování patřilo k významným činitelům při rozpadu státu. Od začátku její existence existovala silná diferenciace mezi Slovenskem, Chorvatskem a Vojvodinou na jedné straně a Bosnou a Hercegovinou, Makedonií a Kosovem na straně druhé. Tu se během čtyřicetileté snahy nepodařilo zvrátit, a jak tvrdí Ocić (1998), „regiony se vzájemně uzavíraly a snažily se o vytvoření samostatné průmyslové základny, Jugoslávii považovaly jen za čekárnu na nezávislost.“ Současně tento autor upozorňuje na fakt, že industrializace v zaostalých regionech vytvářela nekonkurenčeschopné závody, jejichž přežití si žádalo další a další investice, které dále zvyšovaly nároky na regionální politiku. Přerozdělování bez praktického efektu vyvolávalo nespokojenosť jak na straně vyspělých regionů, tak u těch zaostalých, a stala se důležitým podnětem k rozvoji nacionalismu a následně rozpadu státu.

Na začátku devadesátých let najednou regionální rozvoj a politika sešly z očí. Objevily se ožehavější problémy. Války a prosté ekonomické přežití v podmínkách sankcí, hyperinflace a všeobecné chudoby si vyžádaly pozornost většiny studií. Na toto období se vztahuje první hypotéza o mírném poklesu regionální diferenciace v podmínkách válečné ekonomiky. Nelze ji jednoznačně potvrdit, regionální rozdíly na úrovni okrugů podle variačního i Giniho koeficientu HDP na hlavu značně oscilovaly, vývoj lze tedy označit spíše za chaotický. V roce 1992 nejprve došlo k výraznému vzrůstu koeficientů, ale do roku 1994 se znova snížily na úroveň nižší než byla v roce 1990, z čehož lze usuzovat, že první selektivní úpadek hospodářství vystřídal po hyperinflaci úpadek všeobecný.

První vlna válek a sankcí sice v polovině 90. let skončila, problémy republik nové Federální republiky Jugoslávie však přetrvaly. Establishment, který způsobil válečnou krizi a okradl lidi o většinu jejich úspor, dále zůstával s posvěcením mezinárodního společenství u moci a bohatl na úkor většiny. Přesto však docházelo k mírnému růstu ekonomiky, proběhly určité náznaky privatizace a byly přijaty první nesystematické zárodky transformačních zákonů. Vzhledem k těmto faktům jsem v hypotézách předpokládal pomály nárůst regionální diferenciace, což se nepotvrdilo. S výkyvem mezi lety 1995 a 1996 až do roku 1999 většina ukazatelů variability

klesala. Ukázalo se tedy, že izolacionismus a protireformní chování jugoslávské vlády mělo větší vliv na regionální vývoj, než jsem očekával.

Od bombardování Srbska vojsky NATO se trend regionálního vývoje obrací a během několika let dosahuje enormního tempa, hypotéza o období po roce 2000 se tedy potvrdila. Rostoucí regionální rozdíly a zapojení mezinárodních institucí do pomoci a plánování znova obrátilo pozornost k regionální politice. Nebyl to však jev okamžitý, zpočátku směřovala státní politika pouze ke snaze o zvýšení konkurenceschopnosti, celkovému ekonomickému růstu a zavedení reformní legislativy. S opadnutím revolučního nadšení tempo transformace přirozeně zvolonilo a pozornost se obrátila k vznikajícím problémům demokratického Srbska a Černé Hory. Zvláště srbské severo-jižní polaritě začala být věnována větší pozornost. Rozvojové agentury i mezinárodní donoři vytvářejí programy ke snižování disparit, politické osobnosti se snaží formulovat vhodné strategie rozvoje. Dinkić například uvádí zlepšování podmínek pro malé a střední podnikání (Economy, 2007a). Đelić (Economy, 2007b) zase považuje za hlavní šanci pro rozvoj Srbska výraznou specializaci na konkrétní průmyslové odvětví po vzoru Slovenska a doufá v začátek přílivu velkých greenfieldových investic. Ostatně postupné posuny v prioritách lze sledovat i na názvech ministerstev. Jedno z nich bylo do roku 2004 Ministerstvo ekonomiky a privatizace, do roku 2007 jen Ministerstvo ekonomiky a v nové vládě bylo přejmenováno na Ministerstvo ekonomiky a regionálního rozvoje.

Poslední hypotéza se potvrdila jen z poloviny, severo-jižní zonalita se reprodukovala po celé sledované období, ale bělehradský metropolitní areál trvale zaostával především za Jižní Bačkou, kolem roku 2000 pak i za dalšími okrugi autonomní oblasti Vojvodina. Socialistická industrializace na jihu se v podmínkách tržního hospodářství ukazuje jako iracionální proces, jak tvrdí zpráva rakouského Ministerstva zahraničí (2006, s. 6), „převaha sektorálních kritérií nad strukturálními a regionálními vedla k vytvoření nefunkčních průmyslových komplexů“. Výsledkem snahy o zachování stávající struktury hospodářství bylo tedy prohlubování diferenciace, na něž politické síly nereagovaly včas a adekvátním způsobem. V současné době dochází s podporou mezinárodních institucí k prvním krokům k vytvoření koncepce regionální politiky, která by mohla vést ke zpomalení mimořádně dynamického procesu regionální diferenciace. To vše však bude záviset na budoucí politické situaci v zemi a výsledku řešení komplikovaných problémů spojených s odkazem válečné minulosti.

Seznam literatury

ALLOCK, JOHN B. (1999): Serbia. In Turnock, D., Carter, Francis W.: The States of Eastern Europe Volume II: South-Eastern Europe. Ashgate, Aldershot, s. 247-282.

ARANDARENKO, M. (2006): Serbian Regional Inequalities in Acces to Jobs. Development and Transition. Dostupné na:
<<http://www.developmentandtransition.net/index.cfm?module=ActiveWeb&page=WebPage&DocumentID=614>> [30. 6. 2007].

AUSTRIAN DEVELOPMENT COOPERATION (2006): Serbia Country Programme 2006-2008. Federal Austrian Ministry for Foreign Affairs, Vídeň, 27 s.

BABIĆ, S. (1999): The Political Economy of Adjustment to Sanctions: The Case of Serbia. Medjunarodni odnosi. Dostupné na:
<<http://www.geocities.com/CapitolHill/Parliament/6682/babic.html>> [8. 5. 2007].

BEGOVIĆ, B., MIJATOVIĆ, B. (2005): Four Years of Transition in Serbia. Center for Liberal Democratic Studies. Dostupné na: <http://www.clcs.org.yu/pdf-e/4_years_of_transition_in_Serbia.pdf> [8. 5. 2007].

BLAŽEK, J., UHLÍŘ, D. (2002): Teorie regionálního rozvoje. Karolinum, Praha, 211 s.

CEROVIĆ, B., MALOVIĆ, M. (2003): Privatisation in Serbia: Attempts, Outcome and the Present State. In Kalyuzhova, Y., Andreff, W.: Privatisation and Structural Change in Transitional Economies. Palgrave MacMillan, Hounds mills, s. 180-199.

GALLAGHER, T. (2003): Identity in Flux, Destination Uncertain: Montenegro During and After the Yugoslav. International Journal of Politics, Culture and Society, 17, č. 1, Springer, Dordrecht, s. 53-71.

HALL, D. (2005): Investment and Development in the Western Balkans. In Turnock, D.: Foreign Direct Investment and Regional Development in East Central Europe and the Soviet Union. Ashgate, Aldershot, s. 185-208.

HAMPL, M. (2005): Geografická organizace společnosti v České republice: transformační procesy a jejich obecný kontext. Univerzita Karlova, Praha, 147 s.

HAMPL, M. (2001): Úvodní diskuse: pluralita přístupů a (nevyjasněných) pojetí. In Hampl, M. a kol.: Regionální vývoj: specifika české transformace, evropská integrace a obecná teorie. Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, Praha, s. 277-282.

INSTITUTE FOR STRATEGIC STUDIES AND PROGNOSSES (2005): Human Development Report for Montenegro. Institute for Strategic Studies and Prognosis, Podgorica, 85 s.

JEFFERSON INSTITUTE (2006): Competitiveness of the Serbian Economy 2006. Jefferson Institute, Bělehrad, 132 s.

JOVIĆIĆ, M. (2005): Privatization Effects on Labour Market in Serbia: Bottlenecks of the Transition Process. Ekonomski anali, č. 167, Ekonomski Fakultet Univerziteta u Beogradu, Bělehrad, s. 55-75.

OCIĆ, Č. (1998): The Regional Problem and the Break-Up of the State: The Case of Yugoslavia. Acta Slavica Iaponica No.16, Slavic Research Center, Hokkaido University. Dostupné na:
<http://src-h.slav.hokudai.ac.jp/publictn/acta/16/caslav/caslav-1.html>
[2. 7. 2007].

POPOV, D (2004): Privatization and Foreign Investments: The Case of Serbia and Montenegro. Transition Studies Review, 11, č. 3, Springer-Verlag, Wien, s. 196-209.

PRIVATIZATION AGENCY REPUBLIC OF SERBIA (2005): Impact Assessment of Privatisation in Serbia. Privatization Agency Republic of Serbia, Bělehrad, 187 s.

REPUBLIC DEVELOPMENT BUREAU (2006): A Report on Small and Medium-Sized Enterprises and Entrepreneurship in 2005. Republic Development Bureau, Bělehrad, 118 s. (a)

REPUBLIC DEVELOPMENT BUREAU (2006): Human Development Analyses of Serbia. Republic Development Bureau, Bělehrad, 98 s. (b)

RISTIĆ, Z. (2004): Privatization and foreign direct investment in Serbia. South-East Europe Review for Labour and Social Affairs, 2004, č. 2, Nomos Verlag, Baden-Baden, s. 121-136.

TOMEŠ, J. (2001): Současné tendenze vývoje regionální diferenciace ekonomiky v Evropě. In Hampl, M. a kol.: Regionální vývoj: specifika české transformace, evropská integrace a obecná teorie. Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, Praha, s. 169-190.

UVALIĆ, M. (2000): Federal Republic of Yugoslavia. One Europe or Several?. Dostupné na: <<http://www.one-europe.ac.uk/pdf/wp18.pdf>> [21. 3. 2007].

VLADA REPUBLIKE SRBIJE (2007): Strategia regionalnog razvoja Republike Srbije za period od 2007. do 2012. godine. Dostupné na:
<http://www.prsp.sr.gov.yu/download/strategija Regionalnog razvoja177a_lat.zip> [30. 6. 2007].

ZVÁRA, K. (1998): Biostatistika. Karolinum, Praha, 210 s.

ŽIVKOVIĆ, Z. (2004): Serbia's Transition: Achievements and Challenges. The Londos School of Economics and Political Science. Dostupné na:
<<http://www.lse.ac.uk/collections/LSEPublicLecturesAndEvents/events/2004/20040108t1219z001.htm>> [8. 5. 2007].

Jiné zdroje:

A total of €100m to be invested in regional development. Economy [online].

Dostupné na:

<<http://www.economy.co.yu/eng/index.php?action=news&subact=full&id=349>>

[2. 7. 2007]. (a)

CARDS. European Commision - Enlargement. Dostupné na:

<http://ec.europa.eu/enlargement/financial_assistance/cards/index_en.htm>

[21. 6. 2007].

EAR - Serbia. European Agency for Reconstruction. Dostupné na:

<<http://www.ear.europa.eu-serbia/serbia.htm>> [21. 6. 2007].

Employment Agency Of Montenegro, Podgorica.

European Commission - Enlargement. Dostupné na:

<<http://ec.europa.eu/enlargement/>> [21. 6. 2007].

Foreign Direct Investment in Serbia 2000-2006. Ministarstvo za ekonomске odnose sa inostranstvom. Dostupné na:

<<http://www.mier.sr.gov.yu/code/navigate.asp?Id=274>> [8. 5. 2007].

Freedom in the World. Freedom House. Dostupné na:

<<http://www.freedomhouse.org/template.cfm?page=15>> [30. 3. 2007].

Narodna banka Srbije. Dostupné na: <<http://www.nbs.yu>> [30. 5. 2007].

Serbia has chances for greatest economic growth in history. Economy [online].

Dostupné na:

<<http://www.economy.co.yu/eng/index.php?action=news&subact=full&id=347>>

[2. 7. 2007]. (b)

Statistical Yearbook of Montenegro 2006. Monstat, Podgorica.

Statistical Yearbook of Serbia 2003 - 2006. Republički zavod za statistiku Srbije, Bělehrad.

Statistical Yearbook of Serbia and Montenegro 2003 - 2005. Statistical Office of Serbia and Montenegro, Bělehrad.

Statistical Yearbook of Yugoslavia 1992 - 2002, Statistical Office of Yugoslavia, Bělegrad.

This year's foreign direct investment inflow to reach €1,5bn. Economy [online].

Dostupné na:

<<http://www.economy.co.yu/eng/index.php?action=news&subact=full&id=335>> [2. 7. 2007]. (c)

Transition Report Update 2007. European Bank for Reconstruction and Development.

<<http://www.ebrd.com/pubs/econo/tru07.htm>> [28. 6. 2007].

UNHCR Statistical Yearbook 2005. UNHCR. Dostupné na:

<<http://www.unhcr.org/statistics/STATISTICS/464478a72.html>> [30. 3. 2007].

Příloha 1: Počet obyvatel 1991 a 2002 a míra nezaměstnanosti 2000-2004

	počet obyvatel podle sčítání lidu		míra nezaměstnanosti (%)					
	1991	2002	2000	2001	2002	2003	2004	
Černá Hora	615035	620145	32,7	31,5	30,5	25,8	22,6	
Bělehrad	1602226	1576124	18,3	20,3	24,7	22,9	21,1	
Mačva	339644	329625	34,7	36,8	42,4	45,8	44,3	
Kolubara	200560	192204	24,7	26,6	28,7	30,3	28,9	
Podunavlje	226589	210290	29,1	29,5	31,8	34,4	32,8	
Braničevo	253492	200503	18,5	19,2	21,1	21,6	19,3	
Šumadija	312160	298778	23,8	26,4	30,6	33	31,2	
Pomoravlje	264108	227435	28,1	30,4	33,1	36,8	35,1	
Bor	178718	146551	19,9	20,4	27,6	32,6	30,5	
Zaječar	158131	137561	21,4	23,4	27,8	30,8	32	
Zlatibor	335826	313396	31,3	32,3	36,4	38,9	37,5	
Moravički	230748	224772	26,4	25,7	30	31,9	33,5	
Raška	300274	291230	37,8	37,7	40,2	43,9	41,8	
Rasina	269690	259441	29,4	30,2	35,4	37	34,9	
Nišava	328461	381757	37,8	36,5	38,9	41,9	38,2	
Toplica	111813	102075	35,2	35,7	37,7	42,4	41,4	
Pirot	116926	105654	29,2	28,9	29,3	30,4	31,6	
Jablanica	255011	240923	36	40	43	43,5	44	
Pčinja	243529	227690	29,7	31,1	34,6	38,3	38,2	
Severna Bačka	205401	200140	29,2	29,7	32,3	35,5	34,1	
Srednji Banat	221353	208456	33,3	33,6	38,2	41,6	40,2	
Severni Banat	179783	165881	30,5	33,5	38,6	40,8	36,7	
Južni Banat	328428	313937	33,9	35,3	38,8	39,6	38	
Zapadna Bačka	215916	214011	32,5	33,7	38,6	41,7	39,4	
Južna Bačka	553027	593666	28,8	30,2	32,1	32,7	28,5	
Srem	309981	335901	32,1	34,6	40,5	43,1	43,1	
Srbsko a Černá Hora	8356830	8118146	28,1	29,3	32,7	33,7	31,4	

Příloha č. 4: Počet obyvatel při sčítání lidu 1991 a 2002 a HDP na hlavu v opštinách 1996-2005

	počet obyvatel	HDP na hlavu (din.)					
		1991	2002	1996	1997	1998	1999
Barajevo	21647	24641	4647	4657	5978	8158	15083
Voždovac	161376	151768	7163	8652	13314	18209	32114
Vračar	69680	58386	11800	20098	38473	41530	92385
Grocka	69448	75466	4801	5578	9653	10594	22050
Zvezdara	140483	132621	5417	6806	9789	14472	29974
Zemun	181692	152950	10859	12647	15052	20962	44746
Lazarevac	58882	58511	17263	27271	34640	37235	53641
Mladenovac	56389	52490	6225	8030	10812	15356	27777
Novi Beograd	224424	217773	8179	13521	23109	35248	58475
Obrenovac	70234	70975	5018	12119	16291	25297	29930
Paliula	156587	155902	10954	13851	22361	25694	61160
Rakovica	97752	99000	4148	6348	7551	8807	19714
Savski Venac	47682	42505	33352	41972	61518	74751	184300
Sopot	20527	20390	6143	7751	10055	12252	27101
Stari Grad	70791	55543	33233	46940	61949	79877	186697
Čukarica	154632	168508	6030	6163	11023	15000	31477
Bogatić	34438	32990	6873	7532	10024	17109	35046
Vladimirci	23335	20373	5824	6792	8395	13670	27769
Koceljeva	17064	15636	6276	6739	9910	15079	31780
Krupanj	21879	20192	4703	5608	6755	10064	24412
Loznica	86875	86413	4247	5176	7575	12769	26345
Ljubovija	18391	17052	7297	7629	11756	17231	28422
Mali Zvornik	14029	14076	5246	6686	9552	11098	25397
Šabac	123633	122893	7045	9228	12424	17394	34965
Valjevo	98226	96761	7210	9271	14051	19582	35652
Laškovac	17716	17662	6486	11707	13169	18672	38479
Ljig	15912	14629	5449	7045	9276	12927	26898

	HDP na hlavu (din.)						
	počet obyvatele	1991	2002	1996	1997	1998	1999
Mionica	17368	16513	5907	7330	10139	16513	32554
Osečina	16745	15135	5858	7125	11968	16757	33467
Ub	34593	32104	5883	7773	10210	15234	30656
Velika Plana	51150	44470	5402	6141	9634	12151	28043
Smederevo	115617	109809	5901	9836	13111	10590	38331
Smederevska Pišanca	59822	56011	5105	7318	10463	12614	29121
Veliko Gradište	27174	20659	5413	6260	9218	14495	32285
Golubac	12513	9913	4771	5746	9494	11892	23871
Žabari	19347	13034	5877	7882	9914	13578	27875
Žagubica	17777	14823	3268	5800	6340	10058	17011
Kučevo	25649	18808	4207	4749	5977	11096	32777
Malo Crniće	19940	13853	3786	5928	6239	9925	21730
Petrovac	46414	34511	4800	5520	7282	9954	21715
Požarevac	84678	74902	9367	12446	17916	22812	26342
Arandelovac	47618	48129	7726	11061	16563	22124	49950
Batočina	13459	12220	6524	7905	11606	15811	39089
Knić	18724	16148	5741	6697	9346	13587	29732
Kragujevac - grad	180084	175802	5093	5989	10423	11847	24356
Lapovo	9480	8228	8513	10876	13608	24304	51835
Rača	15216	12959	5120	6907	8675	11448	25920
Topola	27579	25292	7520	9478	13826	15204	32565
Despotovac	33869	25611	4104	6977	13839	15138	30910
Jagodina	77226	70894	7856	9075	12348	15769	30000
Paraćin	64119	58301	7154	7672	10958	18024	39815
Rekovac	17011	13551	5244	5126	7407	9982	26718
Svilajnač	33136	25511	5538	7270	8212	10988	26738
Čuprija	38747	33567	5415	6576	9402	13462	25537
Bor	59900	55817	12521	25626	18816	18835	38439

	počet obyvateľ		HDP na hlavu (din.)									
	1991	2002	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Žabljak	4914	-	5596	6614	9788	18213	47884	60765	-	-	-	-
Kolašin	11120	-	5863	5818	10477	14865	39784	49083	-	-	-	-
Kotor	22410	-	6568	9996	14708	23449	63896	75582	-	-	-	-
Mojkovac	10830	-	3029	4838	5882	10508	22419	30628	-	-	-	-
Nikšić	74706	-	8448	10177	10964	26652	65714	84772	-	-	-	-
Plav	19305	-	2217	2574	3735	6858	18560	24833	-	-	-	-
Pložine	5247	-	13398	17153	22718	52754	128740	136402	-	-	-	-
Prijepolje	39593	-	4774	5940	12944	17119	36724	72361	-	-	-	-
Rožaj	22976	-	2933	2651	4418	9240	24887	26092	-	-	-	-
Tivat	11429	-	5626	7376	10071	14096	30571	55210	-	-	-	-
Ulcinj	24217	-	4765	6239	8122	11645	27249	47999	-	-	-	-
Herceg-Novi	27593	-	6291	8912	13946	16725	51528	85605	-	-	-	-
Cetinje	20307	-	6687	6938	10001	12360	30576	32772	-	-	-	-
Šavnik	3690	-	5041	5420	8103	12818	33523	44661	-	-	-	-